

Batı Toplumlarında İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisinin İlk Biçimlerine Dair Bazı Çıkarımlar

Some Implications Relating to Early Forms of the Relationship between Ideology, Culture and Identity in Western Societies

Coşkun SAĞLIK¹

Makale Bilgisi/ Article Information

Geliş/ Received: 01.11.2021
Kabul/ Accepted: 22.12.2021
Yayın/ Published: 31.12.2021

Araştırma makalesi/ Research article

Doi:10.47155/mamusbbd.1017340

Kaynakça Bilgisi/ Citation Information

Sağlık, C. (2021). Batı toplumlarında ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin ilk biçimlerine dair bazı çıkarımlar. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 52-73.
<https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1017340>

Sağlık, C. (2021). Some Implications Relating to Early Forms of the Relationship between Ideology, Culture and Identity in Western Societies. *Maarif Mektepleri International Journal of Social and Humanistic Sciences*, 4(2), 52-73.
<https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1017340>

Öz

İdeolojinin zihinsel yönlendirme aracı olarak kültür ve kimliği belirleme noktasındaki işlevinin salt modern dönemle sınırlı olmayıp modern öncesi çağlarda da büyük oranda var olduğunu söylemek gerekir. Nitekim ideoloji, kültür ve kimlik olgularının sıkı ilişkisini tarih öncesi çağdan modern çağa değin farklı dönemlerde tespit etmek mümkündür. Bu minvalde araştırmanın amacı, ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin modern öncesi dönemdeki izlerini sürmektir. Yapılan bu çalışma, ilkel çağlarda ve Antik Yunan ve Roma'da, dinsel, siyasi ve ataerkil içeriğe sahip egemen ideolojik formun, kültür ve kimlik olgularıyla ilişkisini ortaya koymaya yönelik bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Kültür, Kimlik.

Abstract

It should be said that the function of ideology in determining the culture and identity of the society as a mental guiding tool is not limited to the modern period, but also exists to a large extent in the pre-modern times. As a matter of fact, it is possible to detect the close relationship between ideology, culture and identity phenomena in different periods from the prehistoric age to the modern age. In this regard, our aim is to trace the relationship between ideology, culture and identity in the pre-modern period. Our study is a research aimed at revealing the nature of the relationship between the dominant ideological form, which has religious, political and patriarchal content, with the cultural and identity phenomena in the primitive ages and in Ancient Greece and Rome.

Keywords: Ideology, Culture, Identity

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Doktora Programı, Doktora Öğrencisi.

 csaglik49@gmail.com,

 [0000-0003-2255-6715](https://orcid.org/0000-0003-2255-6715)

Giriş

İnsanların bir arada yaşama zorunluluğuna binaen toplumsal kurumların ve aynı zamanda toplumsal olarak inşa edilmiş kültür ve kimliğin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Kültür ve kimlik, kolektif ortamda insanların hem kendilerini var ettikleri hem de dışarıya karşı kendilerini ifade ettikleri olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat burada insanın gerek bireysel gerekse sosyal olarak zihinsel ve nesnel dünyada kendisini nasıl var ettiği ve şekillendirdiği hususu önemlidir. Belki de daha önemli olan zihinsel dünyanın nesnel dünyaya nasıl yansıdığıdır. Kognitif süreçlerin karmaşıklığı bilinmekle beraber bilişsel bir bütüne hitap eden ve açıkçası nesnel görünümüne de her toplumda rastlanılan ideolojinin, kültür ve kimlik olgularını birey etkisiz olarak nasıl şekillendirdiği ve belirlediği hususu bu izlekte ele alınması gerekmektedir.

Bilişsel bir bütünü temsilen ideoloji, eğer ki kültür ve kimliği etkileme işlevine sahipse, ideolojinin iktidarla sıkı bir ilişkisinin olduğu aşıkardır. Nitekim bu sebepten dolayı gerek aydınlanma çağının ideologları gerekse Lutherci Protestanlığın taraftarları kendilerine iktidarla bağı olan bir konum belirlemişlerdir. Aksi halde bilinçsiz bir köle veya işçi sınıfıyla konum elde etmeye çalışmak, tarihte hiçbir önemi olmayan başarısız bir girişime sebep olacaktır. Nitekim Marx bu hataya düşmüştür.

İdeolojinin iktidarla ilişkisini ele alırken V. Paretoyu deyimle yönetici seçkinlerin (elitlerin) veya Wright Millsçi yaklaşımla iktidar seçkinlerinin işlevinden bahsetmek gerekir. Çünkü her daim iktidarlar, koyun hükmünde gördükleri insanları yönlendirmek ve kendi himayeleri altında tutmak için birtakım stratejiler yaratmışlardır ve bu stratejileri uygulamak içinse ideolojileri ve ideologları var etmişlerdir. İdeologlar kimi zaman aslan (güç) kimi zaman tilki (kurnazlık) mahiyetinde iktidarın tacını korumaya çalışmışlardır. Nitekim iktidardaki bir prens veya kral, konumunu korumak için kurtlara karşı aslanlara, tuzaklara karşı güzel yalanlar üreten tilkilere ihtiyacı her daim var olmuştur (Machiavelli, 2000, s. 33).

Eğer ki iktidarı korumak bu kadar önemliyse pek tabii ki iktidarı ayakta tutan ideolojiyi üretmek de en az onun kadar önemlidir. Üretilen ideoloji, iktidarın devamını sağlayıcı mahiyetin yanı sıra iktidarlar tarafından bizzat üretilmek istenen kültür ve kimliğin devamını sağlamak için de başka bir mahiyete sahiptir. Üstelik üretilen bu ideoloji, salt egemen sınıfın kültürünü ve kimliğini değil aynı zamanda çoğunlukla irrasyonel yapıya sahip tabii sınıfın da kültürünü ve kimliğini belirleme gücünü elinde bulundurmaktadır. Bu durumun kanıtları, kitle kültürü bağlamında modern ve postmodern dönemde görülmekle birlikte ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin daha saf, katıksız ve katı hali modern öncesi dönemlerde de mevcuttur.

Fakat ideolojinin mahiyeti sorgulanırken başlangıç noktası olarak genellikle 18. ve 19. yüzyılın olayları nezdinde siyasi içerikli olarak ele alınmaktadır. Fakat yaptığımız bu çalışma, ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin modern öncesi dönemde de (ilkel çağlar, Antik Yunan ve Roma dönemleri dikkate alınarak) var olduğunu tespit etmeye yönelik bir amaç taşımaktadır. Bu tespiti yaparken daha çok Althusser'in "ideolojinin tarihsizliği" savı dikkate alınacak ve ideolojinin toplumsal gerçekleri üretme kabiliyeti sorgulanacaktır. Ayrıca siyasi, dinsel ve ataerki ideolojilerin birliktelik formunu içinde barındıran egemen iktidar ideolojisinin kültür ve kimliği belirleme noktasındaki işlevi irdelenecektir.

Kavramsal Açıklamalar

İlk olarak *kültür* kavramını göz önüne almak gerekirse bu kavramın çok farklı ve çeşitli açılardan ele alınan yönlerle tanımlarının olduğundan bahsetmek gerekir. Kültürün anlam ve tanım bakımından farklılık göstermesini, birçok farklı toplumun var olmasına, insanların yaşam tarzlarının, eylemlerinin ve coğrafi alan kısıtlamalarının değişmesine, teknolojik gelişmelere ve bu değişimlerin neticesi olarak ta düşünce dünyalarının farklılaşmasına bağlayabiliriz. Ayrıca düşünürlerin farklı değerlendirmeleri de kültür teriminin çeşitli yönlerden ele alınmasına sebebiyet vermiştir.

Kültür kelimesi, Latince'deki "cultura" veya "colere" fiilinden gelmektedir ve "bakmak" veya "yetiştirmek" anlamında kullanılmaktadır (Oğuz, 2011, s. 125; Aktan ve Tutar, 2007, s. 1). Etimolojik köküne uygun olarak kültür kavramının İngilizcedeki ilk kullanımı, hayvanların ve ekinlerin yetiştirilmesi (cultivation) ile ilişkili olmakla birlikte 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar *medeniyet* ve *uygarlık* kavramlarıyla yakın anlamı olarak öğrenim görmüş görgülü kişiliğe ve akla atfen kullanılmıştır (Smith, 2007, s. 13; Williams, 1985, s. 87). Kavramın değişen anlamı toplumun kendini geliştirmesi yani medeni düzeye çıkması anlamında kullanılsa da bazı yönlerden eleştiriye maruz kalmıştır. Nitekim bu anlamı Avrupa toplumlarının kültürlü yani medeni, Afrika toplumlarının kültürsüz yani barbar olarak nitelendirilmesine de gönderme yapmaktaydı (Smith, 2007, s. 13). 19. Yüzyılın sonlarına doğru ise milliyetçilik ideolojisine uygun olarak halk ve ulus kültürünü andıran bir anlamı ifade etmeye başlamıştır.

Kültürün sonraki anlamları daha genel, soyut ve yukarıdaki farklı yorumları birleştirici bir kullanıma işaret etmektedir. E. B. Taylor'ın (1871, s. 1) "bilgi, inanç, sanat, ahlak, kural, gelenek ve herhangi diğer yeteneklerle toplumun üyesi olarak insanlar tarafından oluşturulan alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün" şeklindeki kültür tanımı, kavramın genel geçer şeklini almasında katkı sunmuştur. Taylor'ın 1871'deki bu tanımı kültürün genel olarak insanların yaşam tarzlarında oluşturdukları tüm maddi ve manevi unsurları ve değerleri içeren geniş bir tanıma tekabül etmektedir. Bu anlamda kültür, bir toplumu ifade eden değerler bütününe ve bununla beraber toplumun oluşturduğu bütün maddi ve manevi unsurlara karşılık gelmektedir (Şahin, 2020, s. 25). Bir diğer tanıma göre kültür, düşünce ve davranış biçimleri ile maddi nesnelere dahil insanların yaşam biçimleridir (Macionis, 2013, s. 58). Özet olarak kültür, insanların toplumsal kural olarak oluşturdukları zihinsel ve nesnel unsurlarla değer unsuru olan her şeye karşılık gelmektedir.

Kültürle yakından ilişkili olan bir diğer kavram ise *kimlik* kavramıdır. Kimlik kavramı insanın kim ve hangi özelliklere sahip olduğuna açıklık getirmektedir. "Temel anlamda kimlik, bireyi diğerine/diğerlerine karşı tanıtmakta kullanılan soyut ve somut tüm özellikler olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle kişinin, dışsal çevreye karşı kendisini nasıl açıkladığı-kendine özgü ayırt edici nitelikleri başkalarına nasıl tanıttığı -ya da başkaları tarafından nasıl algılandığıdır." (Nar, 2019, s. 73). Dışarıya karşı bir etiket veya konum olan kimlik, bireylerin başkalarına karşı öne sürdüğü ya da tanımladığı benliğin kalıplaşmış ve sosyalleşmiş halidir. Bu anlamda kimliği *bireysel* ve *kolektif* yönlerden değerlendirebiliriz. Nitekim bu ayrımı Nuri Bilgin, "Kimlik İnşası" adlı kitabında yapmıştır. O'na göre kimlik bireysel ve sosyal olarak ayrılmakta, bireysel kimlik *benlik* kavramına denk düşmekte ve sosyal kimlik ise bir gruba aidiyeti temsil etmektedir (Bilgin, 2014, s. 15-17).

Kimliği ele alırken benlik kavramının oluşum ve gelişim aşamasına değinmek gerekir. Çünkü benlik kavramı kimliğin bir alt unsuru olduğundan dolayı çoğu zaman benlik ve kimlik kavramları eş anlamlı ya da yakın anlamlı olarak kullanılmaktadır (Tural, 1990, s.29). Fakat

daha soyut düzeyde kalan benlik kavramı kimlik kavramı ile daha bariz bir şekilde gün yüzüne çıkmakta ve bireyi direkt olarak tanımlayan bir boyuta ulaşmaktadır. Nasıl ki H. Mead'ın mantığına göre benlik, kişinin başkalarına karşı örgütlenmemiş kısmı olan *Ben* ile örgütlenmiş ve toplumsallaşmış kısmı olan *Beni/Bana* evrelerinden oluşmakta (Wallace ve Wolf, 2018, s. 278-279) ise benzer şekilde kimlik te, benliğin oluşumuyla bireysel olan tarafını, toplumsal gruplara aidiyeti içselleştirdiği ve başkalarına karşı konumunu belli ettiği zaman ise kolektif tarafını ortaya çıkarmaktadır. O halde gerek benlik gerekse kimlik salt bireysel manada değil toplumsal olarak inşa edilmektedir. Sonuç olarak bireyin benliğinin gelişmesiyle bireysel kimliği (ki benlik te sosyal düzen içerisinde gelişmektedir), bir gruba aidiyeti ile de sosyal kimliği yani kolektif kimliği oluşmaktadır. Bireysel kimlik, daha çok başkalarıyla ilişkiler bağlamında duygu, düşünce, davranış ve tutumlarımızı belirleyen bir kalıba gönderme yapmaktadır (Dalbay ve Avcı, 2018, s. 31). Sosyal kimlik ise kişilerarası etkileşimde bireyin, toplumsal kategorisini öne çıkararak ve bir sosyal statüye bağlı davranışlar sergileyerek -benliğini- sunduğu yüzü veya görüntüsü olarak tanımlanabilir (Goffman, 2014, s. 80). Sonuç ve genel olarak kimlik, bir tanımlama ve konumlama durumunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle bir kişi ya da grubun kendisini tanımlaması ve aynı zamanda diğer kişi veya gruplar arasında kendini konumlaması manasındadır (Bilgin, 2014, s. 15).

Son olarak, birtakım fikirler bütünü olarak idealize edilmiş zihinsel bir yapılanmayı ifade eden ve bilinci yönlendirme aracı olarak kullanılan *ideoloji* kavramına değinmek gerekir. İdeoloji kavramı ilk kez Destutt de Tracy tarafından (Fransız filozof) 1797'de -herkese doğru düşünmenin ilkelerini öğretmek için- ortaya atılmış olan fikir bilimidir (idea-loji) (Mardin, 1997, s. 26). Dolayısıyla ideoloji kavramı, burjuvazinin feodalizme karşıt olarak verdiği ilk mücadeleler esnasında doğmuş, bu mücadeleler 18. yüzyıl aydınlanmacılığının arka planını oluşturmuş ve ideoloji kavramı, bu dönemin felsefi, kültürel ortamı olan geleneksel aristokratik toplumda inşa edilmiştir (Larrain, 1995, s. 21). Fakat ideoloji kavramı, her ne kadar feodal düzenin bilim dışı zihniyetine ve yanlış düşüncelere karşı üretilmiş fikir bilimi olarak vuku bulsa da günümüzdeki anlamı epistemik düzeyde çoğu zaman olumsuz olarak aksettirilmiştir. Bu olumsuz anlamı, Fransa'da Napolyon'un iktidarlığına kadar götürebiliriz. Napolyon iktidar olduğu dönemde aydınlanmacı felsefeye sahip ideologlara yetkiler vermiş (eğitim yapmaları için Ulusal Enstitü kurulmuştur) fakat daha sonrasında imparatorun sosyal ve siyasal sistemi pekiştirmek maksatlı, ihtilâl zamanındaki dinsel kurumların eğitim yapma yasağını kaldırmasıyla ideologları karşısında bulmuştur (Mardin, 1997, s. 26). Bu gelişmeden sonra Napolyon tarafından "ideoloji" kavramı olumsuz anlamı çağrıştıran şekilde kullanılmış ve ideologlar metafizik yapmakla suçlanmıştır (Oskay, 1980, s. 201). İdeolojiye atfedilen bu olumsuz anlam günümüze değin süregelmiştir. Aydınlar tarafından yanlış bilince karşı gerçek fikirleri savunma şeklinde ortaya çıkarılan ideoloji terimi, sorasında yine aydınlar tarafından yanlış bilince veya yönlendirmeye sebep olduğu için aşağılanmıştır. Daha doğrusu toplumsal sistemlerin (kurumların, yapıların, rejimlerin, inanç sistemlerinin) kendini savunmasında kullandıkları düşünsel kalıplar, ideoloji kavramıyla anlamını bulmuştur. Sonrasında ve günümüz dahil kavramın akıbeti hep aynı noktaya kaymıştır.

Gelinen son noktada ideoloji kavramı farklı anlamları çağrıştırsa da bazı tanımlamaları yapmak gerekir. Marksist görüşe göre ideoloji terimi, gerçeklerin alaşağı edilmesi, hakikatin çarpıtılması, böylece bilinç biçimlerinin bağımsızlığını kaybetmesi olan yanlış bilincin ortaya çıkması manasındadır (Marx ve Engels, 1998, s. 42). Marksist perspektifi, "ekonomik indirgemecilik" sebebiyle eleştiren ve "yanlış bilinc" yakıştırmalarını sorunlu bulan Gramsci (Özdoyran, 2020, s. 472) ise ideoloji kavramını hegemonya kavramı etrafında açıklamaya çalışmış, ideolojiyi iktidarların hegemonyasını kabul ettirmek (rıza temelli olarak) adına

aldatıcı fikirlerin karşılığı olarak görmüştür (Sucu, 2012, s. 32; Halifeoğlu, 2011, s. 239-240). Mannheim ise iki farklı türde ideoloji varyantı çizmiş; *kısmi ideoloji* olarak adlandırdığı ideoloji terimini, bireysel olarak karşı tarafın çıkarına uygun olmayan bir gerçeğin bilinçli olarak örtbas edilmesi, *bütünlükçü ideoloji* kavramını ise, tarihsel-toplumsal açıdan somut bir grubun veya sınıfın bütünlükçü bilinç yapılarının niteliği ve özelliği (bu nitelik ve özellik ideolojinin hakim grupların düşüncelerini sürdürme ve gerçekleri gizlemeye işaret etmektedir) anlamında kullanmıştır (Mannheim, 2002, s. 83). Althusser ise ideolojiyi, adeta bireylerin her şekilde içine düşeceği bir çıkmaz olarak değerlendirerek bu kavramı, gerçek ilişkilerle kurulan imgesel bir ilişkinin tasarımı ve bu ilişkinin maddi var oluşlarda kendini göstermesi olarak tanımlamıştır (Althusser, 2003, s. 94). Diğer bir deyişle Althusser, Marx'ın aksine ideolojiyi, gerçekliği gizleyen yanlış bilinç olarak değil gerçeklik bilincini oluşturan ve şekillendiren ve bireylere içinde –iyi ya da kötü- yaşamaları için ortak bir dünya sunan kavram olarak ele almıştır (Turner, 2016, s. 34-35). Burada Althusser'in bahsettiği üzere ideolojinin yarattığı dünya içindeki benlik, bireylerin kendi asli benliği değil toplumsal olarak üretilmiş benliktir. Fakat birey bunu hiçbir zaman fark edemez. İdeolojik benliği kendi bireysel benliği olarak kabul eder, çünkü ideoloji her bireye “özne” diye seslenir (Althusser, 2003, s. 99).

İdeoloji kavramının geçirdiği anlam dönüşümünü yukarıda ele aldığımız için artık aydınlanma felsefesine özgü olan anlamı terk etmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla bugünkü anlamda bütünlükçü bir bilinç yaratma, bilinci yönlendirme ve meşru iktidara dayanak sağlama özelliklerini taşıyan bir ideoloji terimini faydalı buluyoruz. Çünkü hangi dönem olursa olsun ideoloji ile iktidar hep yan yana olmuştur. Hatta yukarıda değindiğimiz üzere ideoloji teriminin ilk çıktığı zamanlarda bile. Bundan dolayı ideoloji ve ideolojik aygıtlar her daim hakim sistemlere, hem bir meşruiyet ve güç hem de iktidarın muhatap olduğu kitleyi bilinç düzeyinde yönlendirme aracı olarak düşünsel anlamda (Althusserci yaklaşımla bu düşüncelerin tasarımları tinsel değil maddi görünüme sahiptir) ülkü ve inanç temeli kazandırmıştır. Dolayısıyla iktidarlar tarafından bu kadar yaygın olarak kullanılan ideolojik aygıtlar ve ilkeler, insanların yaşam tarzlarını (kültür ve kimliği) belirleme noktasında büyük etkilere sahip olmuştur. Bu şekilde yaşamak, bu şekilde düşünmek, bu şekilde giyinmek, bu şekilde inanmak ve inanca uygun bir kişilik kazanmak hep bir ideolojinin bilince gönderdiği emirlerdir. Bu durumu gerek Antik Yunan ve Roma'da gerek Orta Çağ Avrupa'sında gerekse Asya halklarında görmekteyiz. Nitekim modern öncesi toplumların hiyerarşik yapısında her sınıfın ideolojik olarak kendine biçilen şekilde bir kültürel kimlik kazanması ve gündelik yaşamdaki pratiklerinin sınıfsal olarak kesin çizgilerle ayrılması (örneğin Antik Yunan aristokrat zihniyetinde yurttaş olan ve olmayanların yaşam tarzlarının ve kaderlerinin iktidar ideolojisi tarafından çizilmesi) bu duruma bir kanıttır. Tarihin farklı dönemlerinde ideolojinin kullanılış biçimlerini ortaya koymak için Mardin'in (1997, s. 119) de bahsettiği üzere “bilişsel bir ‘bütün’ yaratma çabası” dikkate alınarak ideolojik yapılanmaların açıklanması yoluna gidilmiştir.

İlkel Çağlarda İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisi

İdeoloji kavramı, her ne kadar on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ve on dokuzuncu yüzyıldaki politik kitle hareketleri bağlamında bir anlam kazansa da aslında hem Marx'ın hem de Althusser'in ifade ettiği gibi ideolojinin bir tarihi yoktur. Fakat ideolojinin tarihinin olmaması noktasında Althusser'in ve Marx'ın kastettiği farklı şeylerdir. Marx, ideolojiyi düşsel bir imgelem olarak nitelendirmiş, felsefeyle ideolojiye aynı anlamı atfedip metafizik kavramıyla özdeşleştirerek bir yanılısamayı ima etmek için kullanmıştır. Bu anlamda Marx'a göre metafiziğin/felsefenin dolayısıyla ideolojinin tarihi yoktur. Fakat Althusser'in bahsettiği tarihsizlik salt biçim olarak Marx'ın savına benzemektedir. Althusser'in kastettiği Marx'ın

aksine olumlu bir anlamı çağrıştırmakta ve bu olumlu anlam, Freudyen yaklaşıma daha yakın olarak (“bilinçdışı öncesiz ve sonrasızdır” önermesi) ideolojinin tarihin tüm yayılımında –sınıf mücadelelerinin tarihine binaen- biçimi değişmez olarak kendini göstermesi (Althusser, 2003, s. 79-81) gibi bir realiteye dayanmaktadır. Dolayısıyla ideolojinin kültür ve kimlikle ilişkisini sadece modernleşme dönemleri ile sınırlı tutmak eksik bir değerlendirme sunmaktadır.

O halde ilkel dönemlerden modern dönemlere değin bazı kanıtlarla ideoloji, kültür ve kimlik ilişkiseliliğini ortaya koymak durumundayız. Bunu yaparken de gerek Marxsist görüşe yakın (dünyaya buğulu gözlüklerle bakma ve yanlış bilinç) gerekse Althusserci ve Freudyen anlamda (bilinç dışında bireye yaşam alanı sunan gerçekliğin imgesel tasarımı) bir izlekten yola çıkarak insanların dünyayı algılama biçimlerinin kalıplaşmış bilişsel yapısı ile bu yapının kültür ve kimliğe yansımalarını ele alan bir yaklaşım sergileyeceğiz. Dolayısıyla gerek Şerif Mardin’in “İdeoloji” eserinde (1997, s. 110) gerek Mannheim’in (2002, s. 92-96) “İdeoloji ve Ütopya” eserinde gerekse George Bateson’un (1936, s. 8) “Naven” isimli eserinde tartıştığı gibi toplulukların kendilerine özgü (sınıfsal açıdan da düşünülebilir) bilişsel yapılara sahip oldukları fikrine binaen ideoloji, kültür ve kimlik ilişkiseliliği tartışılacaktır.

Bilindiği üzere modern öncesi dönemlerde din kurumu bilhassa sosyokültürel anlamda toplum üzerinde büyük etkilere sahipti. Dinin en temel işlevlerinin başında, toplumlara ideolojik anlamda belli bir zihniyet atfetme veya yeni bir dünya inşa etme vizyonunu sağlamak gelmekteydi (Keskin, 2004, s. 11). Dolayısıyla din kurumu insanların yaşayış tarzını belirlemekte ve dinin gerektirdiği ideolojiye uygun kültürel norm ve değerler halka benimsetilmekteydi. Hatta din ideolojisinde insanların nasıl davranması, nasıl bir insan olması kısacası nasıl bir yaşam tarzına sahip olması gerektiği toplumsal roller bağlamında belirlenmekteydi. Nitekim Wach (1987, s. 7), ilkel dinler dahil İslamiyet, Hristiyanlık, Budizm ve Parsizm’de² olduğu gibi her dinin şartlara uygun olarak kapsamlı bir şekilde topluma, sistemli olan ahlaki değerleri kazandırdığını belirtmiştir. Bu anlamda din, toplumu yönlendirme ve onu kendi anlayışı çerçevesinde değiştirme gücünü hep elinde bulundurmuştur (Abuzar, 2011, s. 146).

Tarih öncesi ve arkaik dönemlerde insanların bilişsel yapıları daha çok tinsel ve metafiziksel anlamlarla kaplı *bilinç dışı* özelliğe sahip olduğu için aslında ideolojinin en saf ve katı biçimine bu dönemlerde rastlamaktayız. Çünkü bu dönemlerde insanlar doğa karşısında anlamlandıramadığı çoğu şeye bir ruh giydirip kutsallık atfetmişlerdir (bu yaklaşım Hegelci mantıkla öze “tin”i yerleştirmek gibi bir maksat değildir). Bundan ötürü -ideolojik anlamda- düşünceler, çok eski zamanlardan bu yana ontolojik olarak insanlara tinsel varoluşun bir parçası olarak görünmüşlerdir ve ideoloji sözcüğü bu anlamda gerçekleri gizleme işleviyle *kolektif bilinç dışı* olanı kastetmiştir (Mannheim, 2002, s. 64-66). Bu sebepten ötürü tinsel varoluşun bir parçası mahiyetinde bilinç dışı düşünce olarak ortaya çıkan ideolojik görüngüyü, ilkel dönemlerin bir özelliği olarak ele almak mantıklı bir izahtır. İdeolojik görüngüyü ise kutsal olanın tezahürlerinde aramak gerekir. Bu da demek oluyor ki ideolojinin/kolektif bilinç dışının, kutsalın tezahürleri olarak kültür ve kimliği şekillendirme serüveni arkaik dönemden beri var olagelmıştır. Çünkü beslenmeden cinsel hayata ve çalışmaya değin her nesnel görünümün ayinsel bir değerinin olması, kültürün en arkaik düzeylerinde insan olarak yaşamının dinsel bir eyleme tekabül ettiğini kanıtlamaktadır (Eliade, 2018, s. 9).

² “Zerdüş’tün kurduğu dine Batı’da “Zoraastrianizm” veya bu dindeki tanrı için kullanılan Ahura Mazda ismine istinaden “Mazdeizm” veya ülkeye atfen “Parsizm” denir” (Erbaş, 2000, s. 270).

Eliade'nin bu çıkarımı önemli bir noktadır. Çünkü kutsallığı zihinde oluşturan dinsel ideoloji insanların toplu olarak benzer şekilde yaptıkları eylemlere etki etmektedir. Örneğin paleolitik insanlar tarafından bütün Avrasya'da, Doğu Avrupa'da, Melanezya'da, Kaliforniya Kızılderililerinde vb. yaygın olarak icra edilen "halka biçimindeki dans", öldürülen hayvanın ruhunu yatıştırmak ya da avın çoğalmasını sağlamak için avcılar tarafından dinsel ideolojilerine uygun olarak yapılan bir ritüeldi (Eliade, 2018, s. 38). İlkel insanların ideolojik görüngüsüne bir diğer örnek olarak totemizm inancının tezahürlerini verebiliriz. Bu ilkel dinde totemler (bitki, hayvan vb nesnelere) hem klanın sembolü hem de kutsallık atfedilen dinin maddi temsilidir. Bu inanç sisteminde toplum ilk olarak kendi sembolü olan totemini oluşturmakta (nesnelere kutsallık atfederek) daha sonrasında ise bu kutsal din haline getirerek tapınmak eylemini gerçekleştirmektedir (Sağlık, 2019, s. 467). Dolayısıyla bu durumda din aslında toplumun kendisi olarak tezahür etmektedir (Durkheim, 2011, s. 284-285). Burada bahsi geçen dini zihinsel yapılanma (ideolojik yapılanma), direkt olarak toplumun kendisine tekabül ettiği için hem toplumun ayinsel pratiklerini/yapıp ettiklerini hem de bireyin kolektif kimliğini belirlemektedir. Verilen örneklerde bahsedildiği gibi bu dönemlerde yapılan eylemlerin rasyonel gerçeklikle alakası olmamakla birlikte bu ayinsel pratiklerin kutsaliyet gereği zihinlerde bilinç dışı bir yerde anlam bulduğu ve bu bilinç dışı durumun da nesnelere kutsallığını zihinlerde oluşturan ideolojik yapılanmaya denk düştüğü aşikardır. Dolayısıyla kısmen de olsa Marx'ın "yanlış bilinç" kavramsallaştırması ve Althusser'in insana dair "ideolojik hayvan" yakıştırması (gerçeğin imgesel tasarımı tarihin her döneminde geçerlidir) burada önem kazanmaktadır.

İlkel dönemlerden verdiğimiz bu örnekler ideolojinin tam manasını vermemekle birlikte ilk yapılanmayı anlamamız açısından önemlidir. Artık ideolojinin daha kategorik ve sınıfsal düzeyde kendini gösterdiği tarihsel bazı olgulara bakabiliriz. Kategorik veya sınıfsal düzeyde bir açıklamayı yaparken ideolojinin siyasi yapılanmalarla yakından alakalı olduğunu belirterek işe koyulmamız gerekir. Nitekim politik olanın uygulama alanı halk ve bu uygulamanın amacı da insanları belirli bir ideoloji etrafında toplamak olduğu için siyasi değişimle bu değişime bilinç düzeyinde ülkü ve inanç temeli sağlayan ideolojik yapılanmayı birlikte ele almak gerekir. İnsanlık tarihinde belirli ideolojik fikirler eşliğinde siyasi üstünlük kurma çabası, avcı-toplayıcı ayrımı (belirsiz olmakla birlikte) bir kenara bırakılırsa, çok eski bir geçmişe dayanmaktadır. Barnard (2015, s. 109-110) bu anlamda *verilmiş* ve *kazanılmış* olarak iki tür siyasi yapılanma olduğunu, verilmiş iktidarın tipik örneğine Afrika toplumlarındaki *şeflik* sisteminde, kazanılmış iktidarın örneğine ise Melanezya'daki "iri adam" siteminde rastlanıldığını ifade etmiştir. İmparator Caligula, Hobbes, Grotius ve Aristo gibi düşünürlerin toplumsal yaşam ve insanların kimliği üzerine yaptıkları analizlerin mantığını açıklayan Rousseau'ya (2018, s. 15-16) göre nasıl ki çoban sürüsüne göre üstün bir yaratılışa ise, insan sürülerinin çobanı mahiyetindeki şefler de tebaalarından daha üstün bir yaratılışa sahiptir. Demek ki ilk toplumların ideolojik dünyalarında kabile şefleri çoban (Kralın Tanrı olduğu gibi) halk ise koyun hükmündedir. Dolayısıyla çoban kendi üstün kimliğini kabullenerek ve bunu gayet tabi bilerek yaşar ve halk ta aynı şekilde koyunluğunu –tamamen pasif bir kabulleniş olmamakla birlikte- tabi kimliği belleyerek yaşamını sürdürür. O halde bu yaşam tarzlarına göre şekillenen kültürlerin oluşumu da en az bu kimliklerin kabullenilişi kadar tabidir. Burada *siyasi ideolojinin*, aynı zamanda bu kabile şeflerinin erkek olması nedeniyle *ataerkil ideolojinin* ve pek tabi ki bu dönemde her iktidarın tanrılarıyla var olduğu gibi şefleri de tanrı veya tanrının temsili mahiyetinde görürsek, *dinsel ideolojinin* bir arada olduğunu görürüz.

Neolitik çağda toplayıcı konumdaki kadının üretim sürecinde oynadığı başat rolünden ve soy zincirinin kadına göre belirlenmesinden dolayı yaşanan anaerkil dönemi (Duman, 2012, s. 25-26) bir kenara bırakırsak, bu üç ideolojiyi yani siyasi, dinsel ve ataerkil ideolojiyi tarih boyunca hep bir arada görmek mümkündür ve birbirinden ayırmak ta açıkçası mümkün değildir. Örneğin Hint-Avrupa dilinde (deiwoş: gök) Tanrı düşüncesinin kozmogoni ve ataerkillikle uyumlu olması ve aynı şekilde Hint-Avrupa toplumunun yapısında dinsel ideolojinin -rahipler, savaşçılar ve hayvancılar/çiftçiler- olarak üçlü işlevinin (tanrıların farklı güçleri) bulunması (Eliade, 2018, s. 261-264), bu durumu kanıtlar niteliktedir. Başka bir kanıt ise bazı Orta Asya halklarında görülen *anahanlık* (anaerkil) ve *babahanlık* (ataerkil) sistemlerinin siyasi ve dinsel alanlarda iktidarı elde etmek için giriştikleri ideolojik savaşta bulabiliriz. Orta Asya Türklerinden Yakutlarda ve Oğuzlarda ilk olarak görülen *Şamanlık* dininde Anahanlık sisteminin yani kadının kuralları, Şamanlıktan sonra ortaya çıkan *İl* dininde anahanlık ve babahanlığı uzlaştırıcı olan barış dininin kuralları, en son oluşan *İlhanlık* dininde ise babahanlık sisteminin yani erkeğin kuralları geçerli olmuştur (Kıvılcımlı, 1980, s. 35-47). Bu dinlerin hakimiyet kurma çabaları, aynı zamanda anahanlık ve babahanlık ideolojilerinin iktidar savaşı anlamındaydı. Savaşı kazanan ideolojinin kuralları hem din ve siyasi hakimiyet üzerinde hem de toplumsal kültür ve kimlik üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla tanrıların ve tanrıçaların kültürel ve kutsallık biçimleri anahanlık veya babahanlığa göre değişiklik göstermiştir. Aynı şey Türklerden çok daha önce YANG (uğurlu, yüce, sağ ve erkeği temsilen) ve YEN (uğursuz, alçak, sol ve kadını temsilen) olarak dikotomik bir yapıya giren ve Türkleri de bu hususta etkileyen Çin'de de mevcuttu (Kıvılcımlı, 1980, s. 35-47). Aslında ideoloji, kültür ve kimlik arasındaki bağın en net örneklerinden birisi burada karşımıza çıkmaktadır. Yani ideolojiye göre şekillenen kültür (örneğin anahanlık dönemlerinde erkeklerin kendilerini kadın şekline sokarak ve kadın taklidi yaparak tanrıçalara yaranmaya çalışması) ve kimlik (erkeklik ve kadınlık kimliklerinin değer tanımı) olguları ortaya çıkmaktadır.

Bahsedilen kanıtlarda okunduğu üzere siyasi, dinsel ve ataerkil ideolojinin kesiştiği ve birbirlerini destekleyerek günümüze değin bir birliktelik sergiledikleri gerçeği vuku bulmaktadır. Bu birliktelik formu iç içe geçmiş biçimde tarihin her döneminde kendini farklı şekillerde göstermiştir. Dolayısıyla artık bu gerçekliği çok iyi bildiğimiz için ideolojiye dair değerlendirme yaparken siyasi, dinsel ve ataerkil ideolojiden oluşan birliktelik formunu dikkate alarak açıklama yapmak durumundayız. Birliktelik formuna tekabül eden total bir ideoloji teriminin yeni bir toplum düzenini yaratma maksatlı sınıf düzeyinde ayrışmaya giden yolda daha sistematik biçimde nasıl işlediğine de bakmak gerekir. Çünkü toplumun içine sınıf ve imtiyaz kurdu girdiği takdirde eşitlik ve özgürlük kavramları sorunlu hale gelmektedir (Kıvılcımlı, 1980, s. 36).

Modern dönemde sınıf kavramı her ne kadar işlevsiz olarak görülse de modern öncesi dönemi analiz etmemiz ve sınıfların ayrılmasına düşünsel zemin hazırlayan ideolojinin kültür ve kimlikle ilişkisini anlayabilmemiz için elzemdir. Öncelikle özel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte artık sınıf düzeyinde bir ideolojik yapılanmanın geliştiğini fark etmek gerekir. Fakat fark etmemiz gereken daha önemli bir nokta ise insanın insana hükmetmesi yani egemen ve tabi ilişkisidir. Çünkü yöneten ve yönetilenler, mülk sahibi ve mülksüzler, üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar, erkeklik ve kadınlık, hep egemen ve tabi sınıflar bağlamında ortaya çıkan düalist yapılarıdır. Bu düalist yapıların insan yaşam biçiminin doğal hali hatta Tanrının buyruğu olduğuna kanaat getirmek ise ancak eşitsizliğin normalliğine kılıf mahiyetinde ortaya çıkarılan ideolojinin tüm zihinlerde yer edinmesiyle gerçekleşebilir. Aksi takdirde köle efendisine, serf feodal beyine, işçi kapitalist amirine, kadın erkeğe karşı gelirdi. Fakat bu düalist

yapının yani eşitsiz paylaşımın normal olarak kabul edilmesinin ilk adımı ideolojik değil zor kullanma edimidir. İlk olarak zor kullanıp belirli bir kesimi tabi konuma getirme daha sonrasında ise yeni oluşan yapının devam etmesi için ideolojik kılıf giydirmeye süreçleri işlemiştir. İdeolojik kılıf giydirmeye kadereci bir anlayışı ve Tanrının insanlara biçtiği yaşam şeklinin bu olduğunu kabul etmeyi gerekli kılmıştır. Tam da bu yüzden Tanrı ile kralın ortak yönleri vardır. Bazen kral tanrı bazen de tanrı kral olmuştur. Eğer ideolojik bir kılıf olmasaydı tarihin her anı insanların birbirlerine üstünlük kurma mücadelesiyle geçecekti. Bu kanlı mücadelenin sonunda da insanlığın sonu gelebilirdi. Çünkü insan doğası çoğunlukla akılcı değil iradidir. İradi olma durumu ise ideolojik düşünmeyi her zaman gerekli kılmıştır. Bu iradi hareket etme (toplumsal olarak) durumu tarihin her döneminde değişmez olarak aklın ikinci konumunda ve Schopenhauer³ anlayışla açıkçası aklın iradenin hizmetçisi konumunda olmasına sebep olmuştur. Bu sebepten ötürü Feuerbach kökenli olarak Marx'ın 1844 El Yazmaları'nda iddia ettiği gibi ideolojiyi, gerçekliğin üstünü örterek toplumsal yabancılaşmaya sebep olan yanlış bilinç olarak değil daha ziyade tarihin her döneminde var olup insan doğasına uygun olarak gelişen gerçeklikle ilişkinin imgesel tasarımı olarak ele almak (Althusser, 2003, s. 91) daha faydalı olacaktır. Sonuç olarak daha çok akli ikinci plana atarak iradi hareket etme durumunda olan insanların egemen ideolojileri kabul etme yönünde eğilimi her zaman olmuştur.

Antik Yunan ve Roma'da İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisi

Mevzu bahsimiz modern öncesi dönem olduğundan dolayı Marx'ın "Alman İdeolojisi" isimli eserinde bahsettiği egemen sınıfın bilinci belirleme noktasındaki fonksiyonuna değinmek gerekir. Marx bu eserinde, egemen sınıfın ideolojisinin her çağda egemen fikirler olduğunu yani toplumun egemen maddi gücüne sahip olan sınıfın aynı zamanda onun egemen entelektüel gücünü oluşturduğunu, böylece maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın zihinsel üretim araçlarını da kontrol ettiğini ve zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların fikirlerinin tamamen egemen sınıfa tabi olduğunu (Marx, 1998, s. 67) dile getirmiştir. Diğer bir deyişle kabul etme/tanıma, kabul etmeme/tanınamama olarak tanımlanan egemen ideoloji, egemen sınıfın ideolojisi olarak (Althusser, 2003, s. 77) toplumsal zihniyeti belirleme noktasında holistik açıdan işlevseldir. Bu açıdan bakıldığında kısmen de olsa Marx'ın bahsettiği "egemen ideoloji, egemen sınıfın ideolojisidir" önermesine binaen egemen (yukarıda bahsedildiği üzere bu sınıf siyasi, dinsel ve ataerki ideolojinin birliktelik formunu temsil etmektedir) ve tabi sınıf olguları, bize egemen ideolojinin alt sınıfın zihni yapısını ve dolayısıyla kültürü ve kimliği etkileme noktasında –tek taraflı deterministik indirgemeci yaklaşım reddedilmekle beraber- teorik bir zemin sunmaktadır. Egemen ideolojiden ve bu ideolojinin belirleniminden bahsetmemizin sebebi ise zeitgeist⁴ göre değişen ideolojilerdir. Dolayısıyla modern öncesi dönemde başat olan ideolojik yapıların kültür ve kimlikle ilişkisi bağlamında ele alınması mantıksal bir çerçeve oluşturmaktadır.

İdeolojinin ilk biçimlerine dair söz açılınca akla ilk olarak Antik Yunan ve Roma'nın gelmesi, sorgulanması gereken bir noktadır. Aşağıda da görüleceği üzere bu ilişkiselliği ortaya koymak adına ilk biçimlenişin izlerini Antik Yunan ve Roma'da gözlemleyeceğiz. Fakat bu hususta neden bu iki uygarlığın ele alındığını belirtmek gerekir. Aksi takdirde okuyucuların kafasında soru işaretine sebep olacaktır. Birincisi ideolojik olarak devleti bir biçime sokma

³ Schopenhauer'cu bakış açısı hakkında bir tartışma için Jorge Larrain'in "Ideology and Cultural Identity (İdeoloji ve Kültürel Kimlik)" kitabına bakınız.

⁴ Çağın ruhu.

girişimleri Yunanlılarda açıkça sezilenmiştir ve üst belirlenim (aristokrat sınıf) alt sınıfın (yurttaş olmayan köleler, kadınlar, zanaatkarlar, tüccarlar vs) yaşam tarzına hükmetme yetkisini kendisinde bulmuştur. Açıkçası burada ideolojik ve kültürel kimlik olarak ayrışma nettir. Fakat denebilir ki Hint-Avrupa ideolojilerine ve siyasi yapılanmalarına ilişkin başka medeniyetler de mevcuttur. Buna verilecek cevap ve esasen ikinci nedenimizi de açıklayacak olan Yunan ve dolayısıyla Roma'nın diğer medeniyetlerle olan ideolojik alan ayrışmasıdır. Bu ideolojik ayrışmaları şu noktalarda yakalayabiliriz: Romalılar tarihsel ve milli açıdan düşünürken Hintliler masalsı ve evrensel biçimde düşünmektedir; Romalıların ampirik, görelileştirici, siyasi ve hukuki düşünme biçimi karşısında Hintlilerin felsefi, mutlak, dogmatik, ahlaki ve mistik düşüncesi yer almaktadır (G. Dumezil'den akt. Eliade, 2018, s. 266). Dolayısıyla düzeni değiştirme veya düzen kurma konusunda rasyonel sorgulama ve ideolojik savaşım Antik Yunan ve Roma'da daha fazla göze çarpmaktadır. Aristokrat yönetim şeklinin, tabandan bir ayaklanmaya sebep olan Fransız Devriminin, burjuva ayaklanmasının, sekülerizmin, aydınlanma felsefesinin ve genel manada kapitalist ideolojinin yeri de işte bu yüzden Avrupa'dır. Neticede ideolojiyi bilhassa siyasi manada devrimi getirecek mahiyette ele alacak olursak ideolojinin ilk izlerini de Avrupa'da aramız gayet doğal bir mevzudur. Nitekim demokrasi gibi tanımlanması ve uygulanması zor bir sistemin de yine Avrupa menşeli olarak diğer coğrafyalara ihraç edilmesi (Esposito ve Voll, 1998, s. 28) başka bir haklı sebebidir.

Bu açıklamalardan sonra ilk olarak Antik Yunan'da yönetenlerin yönetilenlerin kaderlerini nasıl çizdiğine bakmak gerekir. Bu dönemde her şeyden önce vatandaş olan ve olmayan ayrımı ve kölelik sistemi hakim olmuştur. Aristo'ya göre performansı bedeninin kullanımına bağlı olan kölelerin tek katkıları da yine bu bedeninin kullanımını ve doğaları gereği köle olmak zorunda olan bu kişiler için en iyi şey tabi olmaktır (Touchard, 1961, s. 27). Diğer bir ifadeyle köle, ontolojik olarak başkasına ait olmak ve başkası tarafından kültürel kimliği belirlenmek zorundadır. Bu kadar çok kölenin bu kadar az olan ayrıcalıklı sınıfa karşı ayaklanmamasının tek sebebi ise kendi köleliklerini onlara kader olarak benimseten ideolojik yapıdır. Diğer bir deyişle, Nietzsche'nin de ifade ettiği gibi acılara karşı yaşamı koruyan ve çaresiz kölelerin iktidara olan umutlarını ayakta tutan yapı ideolojidir (Larrain, 1995, s. 66).

İdeolojik olarak köle olmak bilinçten yoksunluk anlamındadır. Akılsızlığını ve kaderini kabullenen köleler ise kendi kimliklerini zihinlerinde çoktan kabul ettikleri için bir isyanın ve karşı koymanın mümkün olmadığı bir dünyada sefilce yaşamak zorunda kalmışlardır. Kölelerin bilinçsizliğinin en iyi göstergesi Spartalılar ve onlara hizmet etmek için var olan köle Helotlar arasındaki ilişkidir. Spartalılar Helotların isyanını engellemek için onlara türlü oyunlar düzenleyip en güçlülerini öldürme yoluna gitmişlerdir. Örneğin "Spartalılar bu köleler arasında en yiğitlerini seçmişler, onlar ise özgürlüklerini kazandıklarını sanarak başlarına çelenk takmış ve tapınakları dolaşmışlar ama az sonra sayıları iki bini bulan bu köleler ortadan yok oluvermişler, kimse de ne o zaman ne daha sonra nasıl öldürüldüklerini anlamamıştır" (Gözlü ve Yılmazcan, 2017, s. 131). Bu oyunlar dahil kölelerin birlik oluşturmalarını engelleyen her türlü fiziksel ve ideolojik yaptırım onların kaderlerini, kültür ve kimliklerini belirlemiştir. Diğer bir deyişle ayrıcalıklı sınıfın düşüncesi kölelere bir yaşam alanı biçmiştir ve köleler bu yaşam alanının içinde soluk almaya çalışmıştır.

Antik Yunan'da kölelik doğal bir durum olarak kabul edilmiştir ve bazı insanların köle olmak için dünyaya geldiği ve Tanrı tarafından da kaderin bu şekilde çizildiği kabul edildiği için açıkçası insanların kölelik durumu sorgulanmaya bile değer görülmemiştir. Platon, olası köle isyanlarını önlemek için farklı dillerdeki köleleri seçmeyi önererek bu perspektifle, kölelerin durumunun önemli ölçüde değişebileceğini ve statülerinin, onlara sağlanan

korumanın insancillaştırılabileceğini fakat her halükarda onların siyasi düşünceden mahrum olmaları gerektiğini, Aristoteles ise köleleri birer canlı araç olarak belirleyerek doğarken kiminin emir vermek, kimininse emirleri yerine getirmek görevlerine sahip olduğunu ifade etmiştir (Touchard, 1961, s. 26-27; Aristotle, 1924, s. 185). Ayrıca Zanaatkarları bile işçi olarak niteleyen Aristo, her türlü aşağılık işten, yani kölelerle kamu hizmetindeki diğer işçilerin yaptığı işlerden kurtulmuş kişilere özgü bir yurttaşlık kavramı çizdiği için, en iyi devleti, işçiyi yurttaş yapmayan devlet olarak tanımlamıştır (Aydoğan, 2000, s. 47). Dolayısıyla hakim ideoloji insanlara bir kimlik ve yaşam çerçevesi biçmiştir: köle ve köle olmayan, yurttaş olan ve olmayan şeklinde. Aynı zamanda insanların tüm yaşamlarını nasıl geçireceklerini, yasal haklarının nerede başlayıp nerede biteceğini, günlük hayatlarında ne gibi faaliyetleri yerine getireceklerini, serbest zamanlarını nasıl kullanacaklarını kesin sınırlarla belirlemiştir. Yani insanların kültürel faaliyetlerini de belirleme diktesini vermiştir. Örneğin Aristo ve Platon, antik çağda kölelerin, beden işçilerinin, zanaatkarların ve tüccarların serbest zamana sahip olamayacağını, çünkü bu zamanın sadece özel bir sınıfa ait ve devlet meselelerinin çözüldüğü aynı zamanda sanat, edebiyat ve felsefeye ayrılan bir zaman dilimi olduğunu söylemişlerdir (Aydoğan, 2000, s. 42-50). Buradan da anlaşıldığı üzere serbest zamanlarda icra edilecek bazı kültürel faaliyetlerin sadece belirli bir sınıfa has olduğu fikri hakimdir. Diğer bir deyişle sınıfsal olarak kültürel ayrışmayı reva gören egemen ideoloji, bazı kültürel uğraşların (siyaset, sanat, edebiyat ve felsefe gibi) sadece üst sınıfa özgü olduğunu, Tanrı tarafından kendilerine üst sınıfta olma ayrıcalığı verilmiş olanların bu gibi entelektüel faaliyetlerle uğraşabileceğini, kafası çalışmayan sınıf olarak görülen köleler, işçiler, zanaatkarlar ve tüccarların bu ayrıcalıklardan tamamen mahrum olması gerektiğini emretmiştir. Hatta Platon gibi felsefeciler, eğitimden müziğe spordan şiiire ve masala kadar her türlü kültürel faaliyetin ölçüsünü ve içeriğini belirleyerek, örneğin masallar konusunda Tanrılara ve büyüklere karşı gelmeyi içermeyen masalların çocuklara anlatılmasının ve bu masallarla büyütülmesinin doğru olduğunu savunmuştur (Aydoğan, 2000, s. 43). Aynı şekilde Aristoteles (1987), “Poetika” isimli eserinde insanlara dair kültür ve kimlik öğelerinin nasıl olması gerektiğini dil, düşünce, karakter, sanat ve estetik bağlamında uzun uzadıya tartışmıştır. Böylece hem kültür hem de kimlik bağlamında katı bir belirlenim yaratılmıştır. Köleliğin ve hizmetkarların zamanı sadece üst sınıfa hizmet etmek maksatlı harcandığı için ayrıcalıklı olmayan sınıfın kültürel bir kimlik yaratması pek mümkün olmamıştır.

Bunun yanında kadınların da yurttaş olmadığı ve diğer köle ve işçilerle yaklaşık aynı değerde ve statüde olduğunu da söylemek gerekir. Nitekim Aristo (1987, s. 43), bir kadının aşağı değerde kölenin ise tüm değersiz konumda yaratıklar olduğunu söylemiştir. Bu dönemde yurttaş olmayan ve oy kullanamayan kadının şahsi olarak yasal işlemlerini yapması yasaklanmış, toplumsal ve siyasi mecrada soyutlanmış, erkeklerle aynı statü ve eğitime sahip olamamış, kendi bireysel alanlarına hapsedilerek polis devletindeki yeri evleri olarak belirlenmiştir (Çolakoğlu, 2015, s. 224). Yine Antik Yunan’da çocuklara da daha doğmadan kimlik biçilmiş ve açıkçası sınıfsal anlamda soylu doğan çocuk soylu, köle olarak doğan çocuk ta köle olarak kalması gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Platon’un ideal devletinde insanlar yönetici sınıf, askeri sınıf ve emekçi sınıf olarak ayrılmış ve bu sınıflardan bazılarının (memur, filozof, soylu ve asker) mayasında altın, diğer sınıfların (emekçi sınıf) mayasında ise demir ve tunç olduğu belirtilmiş ve çocuklarında bu mayaya göre yaşayacakları ifade edilmiştir (Aydoğan, 2000, s. 45). Dolayısıyla kadına ve çocuğa da bir değer ve kimlik biçilmiştir. Sonuç olarak Antik Yunan’da kültür ve kimlik, yurttaş olmayanları daha iyi idare eden diğer bir deyişle koyunları daha iyi güden üst sınıf tarafından somut ve soyut (ideolojik) olarak yaratılmıştır.

Antik Yunan'dan kültürel alt yapısını alan Roma'da ise yine kölelik ve yurttaşlık kavramı var olmaya devam etmiştir fakat biraz daha farklı olarak. Roma'nın sınırları genişlediği için sınıf sistemi artık Antik Yunanda olduğu gibi doğuştan sahip olunan ve kan bağına dayalı kaderci bir anlayıştan ziyade daha çok mülkiyete ve hukuka dayalı bir hal almıştır. Dolayısıyla gerek Platon gerekse Aristo tarafından yerilen mülkiyet Roma'da daha fazla kutsanmıştır. Zaten genişleyen etnik yapıyı bir arada tutmak Antik Yunan mantığıyla zor olmuştur. Yine de yabancılar ve köleler yurttaş olarak sayılmadığından bu kişilerin hakları yok sayılmıştır. Fakat daha sonrasında sınırların genişlemesiyle yabancılar da yurttaş olma hakkı elde etmiştir. Roma siyasi ideolojisinde ortaya çıkan cumhuriyetçilik ve imparatorluk sistemlerinde var olan yurttaşlık, meclis, özel mülkiyet gibi kavramlar aynı zamanda modern dönemin çekirdek kavramlarını oluşturmuştur. Açıkçası mülkiyetin artan önemi rekabete dayalı kapitalist ideolojiye, krala bağlı imparatorluğun genişlemesiyle oluşan yurttaşlık sisteminin de ulus devlete temel oluşturduğu aşikardır.

Roma ilk olarak site şeklinde daha sonra ise imparatorluk olarak siyasi yapısını kurmuştur. Antik Yunan'a göre kültürel yönden ziyade askeri ve hukuki zihniyete sahip bir toplum olarak ortaya çıkmıştır. Yine aristokrat sınıfa dayalı olarak kurulan Roma'da demokrasi yerine cumhuriyet sistemi ve daha sonrasında ortaya çıkan krallık sistemine dayalı imparatorluk sistemi geçerlik kazanmıştır. Aristokrat sınıf Roma'nın her iki sisteminde de büyük oranda geçerli olmuştur. Yani egemen ideolojinin hükmetme, değiştirme ve dönüştürme hakkı hala var olmuştur. Yalnız Antik Yunan'daki kadar katı ve tek belirlemci olarak değil. Ayrıca Roma'da devlet yapısı yine sınıflar kapsamında şekillenmiş ve yurttaş kavramının içeriği biraz daha genişlemiştir.

“Roma'da *Patriciuslar* “tam hukuklu vatandaş” olarak tüm haklardan faydalanırken diğer taraftan vatandaş olmayanlardan, yabancıardan ve kölelerden farklı olarak *Plebler* vardır. Plebler Roma toplumunda çoğunluk ama ikinci sınıf vatandaş konumunda, hukuki ağın sınırlı bir alanına dahil olan kesimdir. Plebler yabancılar ya da köleler gibi tamamen vatandaşlık hakkından yoksun olmamakla birlikte *Patriciuslar* gibi tam vatandaşlık hakkına da sahip değildirler.” (Demir, 2019, s. 21). Fakat plebler giderek daha fazla hak talep etmiştir ve ardından güçlenerek daha fazla hakka sahip olmuşlardır. Bunun sebebi ise Roma'nın ideolojik yapılanmasında aristokrat sınıfın soyluluğu değil mülkiyeti baz alarak bir kategori oluşturmasıdır. Bu mülkiyet anlayışı ise zanaatkar ve esnaflardan oluşan pleblerin zamanla ekonomik olarak güçlenip *patriciuslar*ın karşısına dikilmesine sebep olmuştur. Diğer bir sebebi ise; tam yurttaşlık hakkına sahip olan *patriciuslar*ın Roma'nın askeri gücünü ellerinde bulundurmaları, ordunun bu sınıftan oluşması ve zamanla askerlik yapacak eleman bulmakta zorlanmaları nedeniyle nüfus olarak çoğunlukta olan pleblerden asker devşirmeleridir. Böylece askeri olarak ta nüfus sahibi olan plebler devlet yönetiminde daha görünür olmuşlardır.

Pleblerin hak elde etmesi uzun bir süreç almıştır ve açıkçası yine de aristokrat sınıfın tüm haklarını elde edememişlerdir. Plebler bile bunca nüfusuna ve çabasına rağmen Roma aristokrasisi içinde tam olarak yer alamamışken kölelerin ve kadınların böyle hakları elde etmeleri imkansız olmuştur. Kölelerin kaderi Antik Yunan'da olduğu gibi tamamen efendisinin elinde bulunmuştur. Köleler efendisinin kendilerine bağışladığı özgür azatlı kimliğini kazansa da tam ehliyetli olma konusunda ancak nesiller sonrasında özgür yurttaş hakları verilmiştir. Fakat yine de kölelikten gelenlere hep bir aşağılanmayla bakılmıştır. Aslında Greklerle bu noktada tarihi bir ayrılma olmuştur. Çünkü Antik Yunan'da kölelerin efendisi tarafından azat edilmesi diye bir uygulama mümkün değildi ama Roma en azından kölelere efendisinin kararı doğrultusunda böyle bir hakkı tanımıştı (Colognesi, 1993, s. 310). Bunun sebebi ise yine

ideolojiktir. Çünkü gerek Julius Caesar'ın çıkardığı Lex Julia kanununun gerekse imparator Caracalla'nın Antonine Anayasasının farklı eyaletlerdeki yabancılara yurttaşlık hakkının vermesinin asıl nedeni vergi alınacak insanların sayısını arttırmaktı (Demir, 2019, s. 24-25) ve bu mantık kölelere yurttaşlık hakkı tanınmasının sebebiyle benzer mantığa dayanmıştır. Ayrıca köleler en nihayetinde yurttaş oldukları takdirde imparatorluğun işine yaramış ve içlerinden özellikle güçlüleri istedikleri şekilde kullanmışlardır. Kölelerin azat edilmesi bir imparatorluk halinde örgütlenen Roma'nın sayıları çoğalan kölelerden faydalanmasına ve şehir devletlerini genişletmelerine yaradığı için üst sınıf tarafından azatlama sistemine engel olunmamış, aristokrat sınıfın kontrolü doğrultusunda uygulanmış ve sıkıntı olduğu takdirde azatlamada kısıtlama yoluna gidilmiştir (Colognesi, 1993, s. 310). Nitekim kölelere özgür oldukları sanısı verilerek gerçekte yine alt tabakanın tutsak bireyleri halinde bir yaşam sunulmuştur. Köleler hala köle kimliği dışında hiçbir özelliğe sahip olmamışlardır. Her ne kadar efendilerine köleleri azat etme hakkı verilse de köleler tam olarak yurttaşlığı yani özgürlüğü elde etmeleri neredeyse imkansız süreçlerden geçmiştir. Roma'nın kısmen yıkılması sonrası gelen feodal sistemde de bu sefer *serf*⁵ olarak lordlara hizmet etmişlerdir.

Antik Yunan'a göre Roma aristokrasisinde değişen şey yönetim erkinde yurttaş olanların değil mülkiyet esasına göre aristokrat sınıfa dahil olmuş zenginlerin yer almasıdır. Bilindiği üzere Roma imparatorluk dönemine girdikten sonra toprakların genişlemesine binaen yurttaş olanların sayısı artmış ve yurttaşların devlet yönetiminde söz sahibi olması imkansızlaşmıştır. Dolayısıyla kendisini yenileyen aristokrat sınıf, yurttaşlığı sadece imparatora hizmet eden kişiler olarak belleyip yurttaşlığın mahiyetini değiştirmiş, böylece Roma, farklı kültürlerden insanlara hitap eden yurttaşlık temelinde büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. "Yurttaşlık statüsünün bu derece yaygınlaşması, getirdiği avantajların da kaybolmasına, anlamını yitirmesine neden olmuştur. Böylece imparatorlukla birlikte yüzlerce yıllık mücadele ile elde edilen haklar yerinden edilmiş, bu hakların temsil edildiği pek çok kurum imparatorun şahsında toplanmaya başlamış, geri kalanları da işlevsizleştirilmiştir." (Demir, 2019, s. 25). Ayrıca yurttaşların çoğalmasıyla oy kullanma hakları ellerinden alınarak sembolik bir hal kazanmış, genişleyen sınırlarıyla Roma, farklı kültürlerin erime potası mahiyetindeki bir karışımı temsil etmiştir (Colognesi, 1993, s. 304-311). Görüldüğü üzere Antik Yunan ideolojisindeki yurttaş kavramı Roma'nın siyasi anlayışı ve aristokrasisi tarafından tekrar düzenlenmiştir ve içeriği de kendi anlayışları çerçevesinde şekillenmiştir. Kendi bünyesindeki diğer halklar da dahil etnik toplulukların çoğu kendisini Romaio (Romalı) olarak adlandırılmış ve farklı etnik yapıdaki halklar Romalılık ideolojisi sayesinde bir arada tutulmaya çalışılmıştır (Sayar ve Küçüksipahioğlu, 2010, s. 167). Farklı kültürleri bünyesinde toplamaya izin veren imparatorluk günümüz ulus devletlerindeki gibi ulus bilincini Romalı üzerinden inşa ederek yeni bir siyasi sistemin tohumlarını atmıştır. Bunun mirası ise ulus devletlere geçerek kendini göstermiştir. Yani monarşiye dayalı ve sınırları içerisinde bulunan yurttaşlara hitaben yeni bir kültür yaratma ve kimlik giydirme ideolojisi, aynen milliyetçiliğin yaratılması gibi bir duruma benzer şekilde gerçekleşmiştir.

Ayrıca Roma'nın hukuki ve askeri zihniyeti şehir yapılarına ve mimariye de yansımıştır. Roma ve Efes şehirleri arasında yapılaşma bakımından benzer yönler olmakla birlikte daha sonrasında Roma'ya özgü yapılar ortaya çıkmıştır. Romalıların gelişinden önce inşa edilen yerel örnekler bile, daha sonra sahne binalarının eklenmesiyle değiştirilen Romanize Yunan tiyatroları gibi bazı eklemeler ve değişiklikler ile bir Roma karakteri kazanmıştır (Çinici, 2006, s. 24). Romalıların geleneğe ve hukuka vurgu yapmaları onların kültürel yapılarını da etkilemiş,

⁵ Serflik, etimolojik olarak Latince dilinde köle anlamını taşıyan "servus" sözcüğünden türetilmiştir (Huberman, 1982, s.13).

yapılarını entelektüel ve estetik olmaktan ziyade faydacı yönü dikkate alınarak askeri, hukuki ve disiplinli tek tip yapı şeklinde inşa etmişlerdir. Romalılar yeni bir kent kurarken ilk olarak dikdörtgen şeklindeki kentin sınırlarını belirler, onu duvarlarla çevirir, kenti bu alanın sınırları içinde sıkı bir düzene göre geliştirerek hamamları, kemerleri, arenaları ile bütün kentleri birbirine benzer olarak inşa ederlerdi (Mazı, 2008, s. 46). Fakat daha sonrasında imparatorluğun genişlemesiyle birlikte Romanize yapıların, devletin her tarafına sirayet etmesi zorlaşmıştır. Dolayısıyla ideolojik düşüncenin yapıya yansımaları giderek azalmıştır. “M.Ö. II. yy’ın sonlarından başlayarak, bir kent devleti için oluşturulmuş olan cumhuriyet ideolojisi çözülmeye başlamış, Latinlere ve diğer İtalyanlara yurttaşlık hakkının tanınmasıyla birlikte, Roma yurttaşlığı değerini, dolayısıyla da ideolojik işlevini yitirmiştir ve böylece Roma kent devleti olmaktan çıkmıştır” (Mazı, 2008, s. 44). Fakat yine de en nihayetinde Roma’nın hüküm sürdüğü yerlerin büyük oranda Roma karakteri kazandığını da belirtmek gerekir.

Genel olarak Roma’da mülkiyete dayalı tabakalı sistem ve askeri bir devlet yapısı geçerli olmuştur. Yönetici sınıfın bu zihniyeti genel halk kitlelerine ve nesnel kültür öğelerine de yansımıştır. Mesela mülkiyet belirleyici olduğu için devlet yönetiminde varlıklı kişiler söz sahibi olmuştur. Mülkiyetin değer kazanması beraberinde zenginliği ve israfı da getirmiştir. Zamanla maddi değerlerin ahlaki değerlerden daha fazla önem kazanmasıyla dini hususlar Roma’da ikinci plana atılmış, sadece imparatorların kendi isimlerini yüceltmek için kullandıkları bir kült haline dönüşmüştür. Paraya dayalı bir sistem, entelektüel zihniyete sahip aristokrat sınıfın estetik, felsefi ve edebi yönünü aşındırmış ve içini boşaltmıştır. Tamamıyla mülk edinme odaklı çalışan askerler ve yöneticiler kendini kaybederek devletin yararı yerine zevklerinin yararına hizmet etmeye başlamışlardır. Bu durum ise kısa sürede Roma’nın çökmesine ve dağılmasına sebep olmuştur. Giderek kötüleşen Roma halkının içinde bulunduğu bunalımı unutturmak için bazı oyunların sergilendiği sirkler yapılmış, bu sirklerin en az ekmek kadar önemli olduğu vurgulanarak “Ekmek ve Sirk” politikası çerçevesinde halkın memnuniyetsizliğini azaltmaya yönelik bir siyasi malzeme oluşturmuşlardır (Aydoğan, 2000, s. 140). Lakin üretkenlikten yoksun olan bu sahte politik sistem, tedrici olarak Roma uygarlığını içten içe çökertmiştir.

Benzer şekilde yurttaş olanlardan güçlü her Roma vatandaşı asker olarak addedildiği için askeri zihniyet önem kazanmış ve askeri liderler öne çıkmıştır. Askerlik kutsanmış ve askeri liderler tanrılaşmaya varana kadar ilerlemiştir. Aslında askeri liderlerin tanrılaşması Helenistik dönemden beri var olmuştur. Helenistik dönemin başlangıcında Büyük İskender, sonrasında onun generallerinin inşa ettiği devletlerin kralları halk tarafından tanrılaştırılmışlardır ve Roma’nın Helenistik coğrafyada M.Ö. III. yüzyıldan itibaren boy göstermesiyle aynı şekilde bazı Romalı komutanlar da başarılarından dolayı bu bölgelerde Tanrı mahiyetinde itibar görmüştür ve adlarına tapınak kurulmuştur (Sayar ve Küçüksipahioğlu, 2010, s. 124). Böylece dinsel ve siyasi ideolojiler birbirlerini besleyerek imparatorluğa hizmet etmiştir.

Daha önce de bahsedildiği üzere dinsel ve siyasi ideolojinin birleştiği bu nokta Roma tarihinde de baş göstermiştir. Fakat yine de dinsel ve siyasi ideolojinin belirsiz izinde Yunan ve Roma karşılaştırması yaparsak; Yunanlılarda dinsel ve siyasi ideolojilerden ağırlığın hangisinde olduğu kestirilememekle birlikte Roma’da dinin sadece bir kült ve devletin bir fonksiyonu olduğu söylenebilir (Wach, 1987, s. 38). Öyle ki dinin devlet yararına kullanılması pagan yerine monoteistliği ve monastizmi gerekli kılmıştır. Çünkü Roma ideolojisi milliyetçi ve askeri bir disiplinin ürünü olduğu için, nasıl ki imparatoru ve devleti tekliğe dayandırmışsa dinin de tek olmasını sağlamıştır. Hatta 527 yılında tahta geçen I. Justinianos’un politikalarından birisi “Tek Devlet, Tek Kanun ve Tek Kilise” prensibi üzerinedir (Kaya, 2013,

s. 29). Her ne kadar İmparator Diocletianus döneminde kiliseler yakılıp Hristiyanların ölüm emri verilmişse de Konstantinos döneminde bu durum tersine çevrilerek Hristiyanlığın birleştirici gücünden yararlanmak adına pagan yerine Hristiyanlık kutsanmış ve Büyük Theodosios zamanında da Hristiyanlık resmi devlet dini olarak kabul edilmiştir (Sayar ve Küçüksipahioğlu, 2010, s. 168-189). Böylece Roma'nın ideolojik düşüncesi dini de şekillendirmiştir.

Aslında dinin şekillendirilmesi ve Hristiyanlığın devlet dini haline getirilmesi Roma'ya Haçlı Seferleri sırasında faydalı olmuştur. Haçlı seferlerinde halkın tek bir din etrafında toplanması ve din uğruna seferlere katılarak askeri gücü meydana getirmesi Hristiyanlığın nüfusu sayesinde olmuştur. Aksi takdirde pagan dinlerinde dağıntı tanrılara inanan kişileri tek bir gaye etrafında toplamak ve din adına ölüme ikna etmek imkansız olurdu. Bizans'ın Papadan ısrarlı yardım talepleri, Avrupa'nın ekonomik zorluklar altında ezilmiş ve dini bir heyecanla çalkalanan halk topluluklarının hem cennete, toprağa, dünya nimetlerine ve zenginliğe hem de refahla gelen mutluluğa kavuşma gayeleriyle birleşince, Batı Hristiyan Dünyası aniden şahlanarak harekete geçmiştir (Ostrogorsky, 2011, s. 334). Hristiyanların Müslümanlara karşı kutsal savaş kılıflı bu ayaklanması, vaat edilmiş toprakların fethi arzusuyla dinsel ve siyasi ideolojiyi birleştirmiş ve Doğuya doğru büyük bir akın başlatmıştı. Bu seferler sayesinde Batı, Doğunun zenginliklerini ele geçirecek şekilde bulunduğu sefaletten biz nebze olsun kurtulmuştu. İşte siyasi ve dinsel ideolojinin halk kitlelerini nasıl yönlendirdiğini ve dünyayı istilaya uğratmaya nasıl ikna ettiğini anlamak için Haçlı seferlerine bakmak yeterlidir. İlk önce pagan din yapısını monoteizme çeviren ve sonrasında ise bu din uğruna kitleleri harekete geçiren ideolojinin kendisidir. Roma halkının hem Romalı kimliğini hem de Hristiyan din kimliğini kazanması ve sonrasında kendilerini bu kimlikler uğruna feda etmeleri ideolojik güdülenme ve inanç sayesinde olmuştur. Yaratılmış ve sonrasında giydirilmiş kimliklerin egemen ideolojiler tarafından üretildiği ve sahaya sürüldüğü gerçeği, Roma tarihinde bir kez daha kanıtlanmıştır.

Fakat Haçlıların neden bu kadar hevesle savaşa gitmeye meyilli olduklarının cevabı bu kadar basit değildir. Batı Roma'nın çöküşünden sonra meydana gelen feodal yapının ve Orta Çağ çileci zihniyetinin bunaltıcı etkisi, ayrıca Avrupa'daki sefaletin getirdiği açlık ta Haçlıların oluşmasında etken olmuştur. Bir kere Roma'nın çökmeye başlamasıyla Batıda bir Orta Çağ dönemi ve feodal yapılanma baş göstermiştir. Roma imparatorluğuna kadar dinle siyasi iktidarın genellikle bir sorunu olmamış ve dini yapılanma ile siyasi yapılanma aynı iktidarı paylaşmışlardır. Fakat Roma'da artan mülke binaen gelişen zevk ve eğlencenin karşıtı olarak skolastik Orta Çağ zihniyeti baş göstermiştir. Batı Roma'nın son zamanlarında devlet düzeninin bozulmasıyla devletin halkı uyuşturmak için kullandıkları zevk ve eğlenceye dayalı politikalar, dindarlar tarafından hoş karşılanmamış ve bu durum dünya malını ve dünya için çalışmayı yeren bir zihniyetin Orta Çağ'a hakim olmasına sebep olmuştur.

Her dönemin içinde bir önceki dönemin izleri kaldığı gibi Orta Çağ'da da özellikle Roma ve Grek uygarlığının izleri kalmıştı. Özellikle Roma'nın yapılarını Orta Çağ insanı devralmıştır. Fakat yine de bu izleri silmeye çalışan ve Roma'nın zalim uygulamalarından kurtulmanın sarhoşluğuyla bu yapıları hafızadan ve gündelik hayattan sökmek isteyen dindar Hristiyanlar, Roma'nın hunharvari eğlence anlayışını olabildiğince reddederek çileci ve melankolik dünya hayatını yeğlediler. Romalıların acımasız zulümleri altında acı çeken ilk Hristiyanlar, putperest zulümcülerin durduğu her şeyi, özellikle de hedonistik yaşam biçimlerini kınadılar ve ilk kilise babaları, mazoşist öz yoksunluk yoluyla kurtuluş düşüncesine sahip fanatik bir çileciliğe inandılar (McLean, Hurd ve Rogers, 2008, s. 29-30). Bu inancın oluşması ise Orta Çağ ideolojik düşüncesinin entelektüel tabakasını oluşturan ruhban sınıfı sayesinde olmuştur (Mannheim,

2002, s. 35). Görüldüğü üzere bu yeni dönem Roma'nın ideolojik düşüncesini tersine çevirmiştir. Orta Çağ'daki bu tersine dönüş, toplumsal sistemin birçok yönüne sirayet etmiştir. Genel olarak antik dönemden feodal toplum yapısına doğru kentlilik kırsallığa, soyluluk dindarlığa, kölelik serfliğe, hazzı eğlence çilekeş inzivaya dönüşmüştür.

Burada da yine ideolojik düşünce değişiminin kültür ve kimliğe etkisini bariz bir şekilde ortaya koyabiliyoruz. Basit iki belirlenimle bunu kanıtlayabiliriz. Birincisi, çileci inzivaya çekilme maksatlı yapılan nesnel kültür ögesi manastırların Orta Çağ'da çoğalması ve feodal yapılanmadaki malikane beylerinin müstahkem şatoları, ideolojinin kültüre etkisinin somut bir kanıtıdır. İkinci kanıt ise Orta Çağ'da ve dolayısıyla feodal toplumda geçerlik kazanmış olan üç sınıfsal kimliğin oluşması üzerinden verebiliriz. Orta Çağ'da/feodal toplumda *dua edenler, savaşanlar* (askerler) ve *çalışanlar* (serfler) olarak üç sınıf belirmiştir (Huberman, 1982, s. 9-10). Kaderin keskin çizgilerle çizdiği kesimi tabii ki kölelerde olduğu gibi serfler oluşturmuştur. Serfler, dua edenler ve askerleri doyurmak için çalışan köle mahiyetindeki köylülerdir. Nitekim serfler de köleler gibi alınıp satılmış (tek farkı serfin bağlı bulunduğu malikanenin toprağıyla birlikte satılmasıydı ve dolayısıyla bir efendiden (lord) başka bir efendiye köle olarak geçmekteydi), serflerin demesnedeki hayvanla değeri neredeyse bir tutulmuş ve lordlarla serfler arasında eşitlik hiçbir şekilde söz konusu olmamıştır (Huberman, 1982, s. 13-15). Dolayısıyla tıpkı Antik Yunan ve Roma'da olduğu gibi Orta Çağ ideolojik düşüncesi de insanlara bir kültür, kimlik ve kader biçmiştir.

Feodal Sistemden Kapitalizme Geçişte İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisi

Orta Çağın bu inziva odaklı asketik yaşam tarzı da bir süre sonra değişime uğramıştır. Çünkü dünya malının ve çalışmanın yerilmesi sebebiyle üretim noktasında sıkıntılar yaşanmış ve bu sebeple halk fakirleşmiş, ayrıca din adına gerek halktan toplanan vergilerle gerekse endüljans paralarıyla lüks içinde yaşayan ruhban soylularının yaşam tarzı tepkilere sebep olmuştur. Tepkiler sonucunda, Ortodoks Katolik zihniyetin ve toprakların tüm hakimiyetini elinde bulunduran feodalitenin tutuculuğu karşısında ideolojik olarak farklı düşünsel yapıları savunan sınıflar ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu noktada mezhepsel olarak Protestanlık, sınıfsal olarak da yeni orta sınıfın (ticaretle uğraşan) zenginleşmesiyle oluşan Burjuva sınıfı belirmiştir. Her iki ideolojik yapılanma etrafında toplanan tarafgirlerin çıkarları bir noktada örtüşmüştür. Çünkü ruhban sınıfının iktidarını ele geçirmeye çalışan Protestanlarla, feodal soyluların iktidarını ele geçirmeye çalışan Burjuvaların ortak düşmanları aynı olmuştur. Nitekim birisi dini emirlerin tahrif edildiğini, diğeri ise ticaretin gelişmesinin engellendiğini ileri sürerek muhalif fikirler ve edimler geliştirmişlerdir.

Yukarıda bahsedildiği üzere her önceki devrin ideolojik anlayışına karşı muhalif fikirler geliştiği gibi Orta Çağın ideolojik dünya görüşüne ve yaşam tarzına karşı da muhalif fikirler ve yaşam tarzları belirmiştir. Katolik anlayışa karşı Protestan anlayış, feodal soylulara karşı da burjuva sınıfı kapitalizmin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yani feodaliteden modern hayata geçişin temelini genel olarak bu iki ideolojik düşünce yapısı atmıştır⁶. Bu savı kanıtlamak

⁶ Kapitalizme geçişte Rönesans ve Aydınlanma gibi bilimsel anlayışların da ideolojikleştirilerek bir süre sonra kapitalizmin gelişmesinde etkili olduğunu söylemek gerekir. Bilimin ideolojikleştirilmesi veya bilimin kendisinin ideolojik olduğunu söyleyen düşünürlerin haklı gerekçeleri (Frankfurt Okulu düşünürleri gibi) olmakla birlikte feodaliteden moderniteye geçişte ortak hedefleri olan Protestan anlayışla Burjuva sınıfı ideolojisinin ele alınarak konunun açıklanmasının yeterli olacağı düşünülmektedir. Nitekim amacımız modernizme dair ileri boyutta bir analiz yapmaktan ziyade feodaliteyi moderniteye götüren temel düşünsel dinamikleri analiz etmektir.

amacıyla ideolojik yapıların halk nezdindeki etkinliğini, ayrıca kültür ve kimliği belirleme noktasındaki işlevini tartışmaya açmak gerekir.

İlk olarak Protestan zihniyetin nasıl oluştuğuna ve kapitalizmi tetikleyen taraflarına değinelim. Katolik zihniyet dünya için çalışmayı, nefsanî duyguları harekete geçirdiğinden dolayı aşağılanmış ve yermiştir. Tek kurtuluş yolunun Tanrıya ibadet etmekten geçtiğini ve dünya malının önemsiz olduğunu söylemişlerdir. Böyle bir ideolojik düşünce insanların zihniyetini öylesine etkilemiştir ki Tanrının rızasını kazanmak isteyen kişiler ölmeden önce topraklarını kiliseye vakfetmiştir. Böylece kilise Batı Avrupa'daki toprakların büyük bir kısmının sahibi konumuna gelmiştir (Erdem, 2013, s. 37). Ayrıca hem alınan vergilerle hem de günah çıkarma bahanesiyle elde edilen gelirlerle ruhban sınıfı, lüks içinde bir hayata kavuşmuştur. İşte tüm bu tahrif edilmiş din anlayışı, onu protesto eden Protestanlık mezhebini ortaya çıkarmıştır⁷. Protestanlık dinin tahrif edildiğini ve aslının böyle olmadığını iddia ederek taraftar toplamaya çalışmıştır. Katoliklerin tersine dünya malı için çalışmanın Tanrının buyruğu ve Tanrıya ibadet etme mahiyetinde olduğunu dile getirmişlerdir. Kişi ile Tanrı arasına kilise ve din adamlarının girmesinin yanlış olduğunu ve her bireyin çalışıp kendi mülkünü edinerek Tanrı katında saygınlık kazanması gerektiğini dile getirmişlerdir. Fakat elde edilen mülkün, kişisel zevkler için harcanmaması, aksine mülkün Tanrıya armağan edilmek üzere sadece biriktirmek için edinilmesi gerektiğini doktrin olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Protestan anlayış, çalışmayı kutsayarak üretime dayalı bir düşünceyi geliştirmiş, zorunlu ihtiyaç dışında tüketimin her türlüünü yasaklamıştır. Lakin bu Kalvinist/Püriten anlayışla biriktirilen mallar, bir süreden sonra ihtiyaç fazlasına dönüşünce tüketimin olması gerektiği yönünde bir anlayışın da zorunlu olarak önünü açmıştır. Böylece Protestan anlayış istemeden de olsa kapitalizmin ihtiyaç dışı tüketime dayalı ideolojik anlayışına zemin hazırlamıştır. Protestanlığın sürekli ve yorulmadan çalışmaya dayalı iş ahlakı kapitalizmin ruhuna hitap etmiş, zamanı planlayarak sürekli çalışmayla sermaye edinen kapitalist anlayışın temellerini atmıştır. Nitekim Weber (1999, s. 42-45), dakiklik, çalışkanlık, ussal mesleki düzen gibi Protestan erdemlerinin kapitalizmin ruhunu ortaya çıkardığını, böylece kapitalizmin dünyanın diğer yerlerinde değil de Avrupa'ya özgü olarak geliştiğini ifade etmiştir.

Kapitalizme geçişte etkili olan bir diğer yapı ise Burjuva sınıfıdır. Feodal sistem içerisinde genellikle tüccar oldukları için (tüccarlık, dünyevi çaba olarak algılandığından) Burjuvalar, aşağılanmış ve ötekileştirilmiştir. Bilhassa Fransa ve Almanya topraklarında olmak üzere Orta Çağ Avrupa'nda ticaretle uğraşanlar, soylular tarafından küçümsenerek aşağılık muamelesi görmüşlerdir. Diğer bir deyişle sınıai ve ticari etkinliğe karşı bir küçümseme ve bunların sahip oldukları toplumsal değerleri hor görmeye yönelik görüş mevcut olmuştur (Sombart, 2008, s. 142). Bu zihniyet yapısı içerisinde Burjuvalar, soylu sınıf içerisinde yer almak ve ticaretin gelişmesini sağlamak⁸ için feodal soylularla sürekli ters düşmüşlerdir. Fakat zamanla feodal yapı içerisinde üretim durma noktasına gelince lüks yaşamlarını kaybetmek istemeyen feodal senyörler, özellikle maddi bakımdan kendilerinden aşağı gördükleri burjuvalara bağımlı hale gelmişlerdir. Öyle ki sadece unvanları/soylulukları ellerinde kalan soylu sınıfı burjuvaların maddi gücünden yararlanmak için onları da soylu mertebesine yükseltmek zorunda kalmışlardır. Kapitalist ideolojinin ortaya çıkmasında etkili olan bu zihniyet değişimi, feodal yapı içerisinde sızan burjuvaların feodal soylularla girdikleri ilişkiler

⁷ Bu mezhebin ortaya çıkması Katolikler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Temel olarak bu sebebe binaen Avrupa'da Şövalyeler Kavgası ve Köylüler Savaşı (1522-1525) ve 30 yıl savaşı (1618-1648) çıkmış, bu savaşlarda birçok Protestan vahşice katledilmiştir.

⁸ Feodal yapı içerisinde ticaretin gelişmesi engellenmiş ve malikane sisteminde ihtiyaç fazlası üretimden elde edilen gelir sadece feodal soyluların lüks yaşamına harcanmıştır.

sayesinde olmuştur. Böylesi bir durum feodal senyörlerin zorunlu olarak kendilerine kazanç sağlayan Burjuvalarla mutual ilişkilerini geliştirmiş, zamanla bu zihniyet değişimi kapitalist sistemin ideolojik çekirdeğini yeşertmiştir. Maceraperest tüccar girişimciler, soyluların saraylarına uzak diyarlardan (özellikle Doğu'dan) egzotik giyecek, yiyecek, baharat, kumaş, çeşitli araç-gereçler getirerek soyluluğun kentleşmesine sebep olmuşlardır (Yelken, 1999, s. 284). Böylece kapitalist ideolojiye giden düşüncenin fikri temelleri soylu-burjuva ikilisinin birlikteliğiyle atılmıştır.

Burjuva-soylu ilişkisinin kapitalist ideolojinin ortaya çıkmasındaki mahiyetini bir başka açıdan daha değerlendirebiliriz. Bu değerlendirmeyi yaparken özellikle *zihniyet* kavramına dikkat etmemiz gerekir. Çünkü praksisten ve edimden önce zihniyet değişimine ihtiyaç vardır. Yani ilk olarak teorik manada zihinlerde yer edinen karşı düşüncelerin belirmesi, sonrasında bu düşüncelerin tutarlı bir bütünlük arz etmesi, tutarlı bütünlük arz eden düşünceler etrafında insanların toplanması ve sonrasında ise ortak ülküye sahip insanların eyleme geçmesi vuku bulur. Her ne kadar ilk önce düşünsel yapı oluşup sonrasında eylem gerçekleşse de eylemlerin tekrarlanmasıyla bu eyleme göre şekillenen düşünsel yapıların oluşması da muhtemeldir (tüketim eyleminin gösteriş unsuru olmasıyla alt sınıfta özenti düşüncesinin oluşması gibi). Bu minvalde feodal zihniyetin değişmesi noktasında özellikle lüks tüketimin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kapitalist mantığın temel dinamiği her ne kadar erken çağlarında üretim olsa da sonraki dönemlerinde tamamen tüketimin özendirilmesi üzerinden işlemiştir. Çünkü seri olarak piyasaya sürülen her malın aynı serilikle tüketilmesi önemlidir. Bu nedenle kapitalist ideolojinin birincil hedefi, tüketim eksenli inşa edilen kültür ve kimliği (tükettiği üzerinden kendini var eden) ortaya çıkarabilmektir. İşte böylesi bir kültür ve kimliğin tohumlarının nasıl atıldığı, yani zihniyet değişiminin nasıl gerçekleştiği önem arz etmektedir. Sombart (1922), "Liebe, Luxus und Kapitalismus (Aşk, Lüks ve Kapitalizm)" eserinde bahsi geçen zihniyet değişimini incelikli olarak ve farklı bir bakış açısıyla ortaya koymuştur. Geleneksel açıklamaların aksine Sombart feodal soyluların gayri meşru ilişkilerinden doğan yüksek mevki fahişeliğiyle (Kurtizan) bu durumu açıklamıştır. Aşk kavramının Orta Çağ zihniyetindeki Tanrısal ve kutsal yanının aşınmasıyla yeni düzende saray soyluları, eşlerinin dışında metres olarak seçtikleri kadınlarla (bu durumun ortaya çıkmasında yine Burjuvaların lüksü saraya taşınması etkili olmuştur) ilişki yaşamaya başlamışlardır. Gayri meşru aşk ilişkisi yaşadıkları kadınlar, zamanla soylu saraylarında yer edinerek burada lüks yaşamın aktörleri olmuşlardır (Sombart, 1922, s. 74-81). Lüksü saraya taşıyan Kurtizanlar, harcamaları sebebiyle "metres ekonomisi" oluşturarak sarayı yönetmeye başlamışlardır (Yelken, 1999, s. 286). Hatta sadece metres kadınlar değil zamanla soyluların kendi eşleri de metres kadınları kıskandırmak veya onlara özendikleri için lüks tüketimin önünü açmışlardır. Diğer bir ifadeyle kadın bedeninin erotik imgesi hem şehvi duyguların şahlanmasına hem aşkın dünyevileşmesine hem de bu bedeni süslemek amacıyla lüks tüketimin artmasına yol açmıştır. Böylece Orta Çağ zihniyetinin defettiği aşk, zevk, lüks, ihtiyaç dışı harcama gibi olgular yeni dönemin zihniyetini yavaş yavaş değiştirmiştir. Yerilen dünyevi zevkler zamanla ulaşılması gereken erek haline gelmiştir. Böylece kapitalist ideolojinin tüketim üzerinden inşa etmeye çalıştığı kültür ve kimlik olgularının temelleri atılmaya başlamıştır.

Sonuç olarak ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve ideolojik olarak değişimin her vechesi, Orta Çağın feodal yaşam tarzını modernizasyona doğru götürmüştür. Bu değişimle birlikte Orta Çağda kutsanan tüm değerler yavaş yavaş hem anlam kaybına hem de aşağılanmaya başlamıştır. Orta Çağın dünyeviliği yeren ideolojik anlayışı ve bu çerçevede gelişen kültür ve kimlik öğeleri, Reformun, Rönesansın, Protestan anlayışın ve ticari

kapitalizmin gelişimiyle birlikte muhteva olarak değişmeye ve nihayetinde dönüşmeye başlamıştır. Özellikle girişimci tüccar sınıfının faaliyetleriyle kentleşmenin gelişmesi sonucu tüketim ürünlerinin halka ulaşması ve böylece ihtiyaç dışı tüketime özendirilerek artması, kapitalist ideolojinin kültür ve kimliği belirleme noktasındaki misyonunu yerine getirmiştir. Gerek Protestan anlayışının yayılmasıyla çalışmanın Tanrısal görev olarak kutsanması gerekse Burjuva sınıfının faaliyetleriyle kentleşmenin ve dolayısıyla lüks tüketime artması hem Orta Çağın asketik anlayışını hem de feodal düzenin kapalı ekonomik yapısını tedrici olarak dönüşüme uğratmıştır.

Tartışma ve Sonuç

İdeoloji, tarihin her döneminde iktidarların bütünlükçü biliş yaratma maksatlı kullandıkları sistemli düşünceler bütünü olarak insan hayatına etki etmiştir. Nitekim bu yüzden insanların zihinsel dünyalarıyla nesnel dünyaları arasında sıkı bir ilişki her daim var olmuştur. Çünkü en nihayetinde insanın, Althusserci bakış açısıyla ideolojik ve Schopenhauer, Nietzsche ve V. Pareto bakış açısıyla daha çok iradi bir hayvan olması, ideolojik düşünmenin tabiatına uygun olduğunu kanıtlamaktadır. Yani insanlar nesnel dünyalarında olduğu hatta daha fazlası kadar zihinsel dünyalarında da yaşamaktadır. Dolayısıyla insanların kültür ve kimlik öğelerini, zeitgeist'e göre şekillenen ideolojik fikirlerden bağımsız olarak düşünmek imkansızdır.

Ayrıca ideolojik düşüncelerin halka benimsetilmesinde rol oynayan fikir öncülerini yani ideologları da unutmamak gerekir. Fakat bu demek değildir ki ideolojik fikirler salt egemen ideolojiye öncülük eden ideolog (aydınvari) tayfasının ürünüdür. Bu fikir öncüleri, sadece bir arada yaşamayı beceremeyen insan güruhunu daha iyi yönetmek ve onların ruhlarına uygun politikalar geliştirmek için yalanlar üreten (Eflatun'un mantığıyla "güzel yalanlar" söylemek) seçkin sınıfı temsil etmektedir. İnsanlığın vahşi doğadan korunmak için bir arada yaşadığı ilkel komünal düzeni bir kenara bırakırsak tarihin her devrinde düzen kurmanın yolu bu gibi yöntemlerle gerçekleşmiştir. Çünkü en nihayetinde kralın zihniyeti kölenin zihniyetiyle benzerdir. Tek fark birisinin çoban diğeri koyun hükmünde olmasıdır. Eğer köleler kral olursa bu durumda düzen yine aynı mantıkla yürümek zorundadır. Çünkü insanlar tarihin hiçbir döneminde (vahşi yaşam mücadelesini veren insanlar hariç) yönetenin yönetilen üzerindeki gücü olmadan bir yaşam icra etmemiştir. Bunun sebebi ise akıllı olmaktan çok iradi ve dürtüsel varlık olan insanın, toplumsal refahtan ziyade öz çıkarını düşünmesidir. Öz çıkarların savaşımı vahşi hayvanların doğasıyla benzerdir fakat aynı değildir. Hayvanlar hayatta kalmak için mücadele ederken insanlar gözü doymaz bir şekilde başka bir hayat kurmak için savaşır. Yapılan savaş, insanın aklını kullanması sebebiyle daha gelişmiş toplumları ortaya çıkarırken çıkar çatışması sebebiyle de kanlı manzaralarla sonuçlanmıştır. Bundan dolayı insanlar bir arada yaşamının yolunu sadece egemen tabi ilişkisinde bulmuştur. Egemen tabi düzenini her devirde meşrulaştırarak insanı buna inandıran ve uğruna ölmeyi göze aldırarak ise toplumun bilişsel bütünü olan ideolojidir. Dolayısıyla modern öncesi dönemlerde ideolojik düşünmek, Marx'ın mantığıyla yanlış bilinç ve yabancılaşma değil insanın asıl tabiatıdır.

Şunu belirtmek gerekir ki insanlar sadece biyolojik manada değil aynı zamanda bilişsel olarak ta evrim geçirmiştir. Fakat zihinsel olarak insanın rasyonel gelişimi fiziksel gelişimden sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tarih öncesi, ilkel ve barbar dönemlerde insanların dünya hakkındaki düşünceleri daha çok irrasyonel olarak dinsel mahiyette belirlemiştir. Dünyayı algılayışları dinsel ideolojinin süzgecinden geçtiği için kültür ve kimliklerini büyük oranda dinin yansımalarıyla şekillendirmişlerdir. Sonrasında gerek üretim ilişkilerinin gelişmesi

gerekse insanın doğayla mücadelesinin azalması sebebiyle insanlar, çoğalan nüfusu bir arada idame ettirmek için toplumsal kurumları ve dogmatik kuralları oluşturmuşlardır. Toplumsal kurumların ve normların oluşması toplumun yönetimini gerektirdiği için insanlığın sonraki aşamasında siyasi yapılanmanın yani siyasi ideolojinin baş gösterdiğini söyleyebiliriz. Fakat aynı zamanda insanların avcı toplayıcı konumdan çıkmasıyla ataerkil ideolojinin de aynı düzlemde ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Tüm bu ideolojilerin (dinsel, siyasi ve ataerkil) ise birleşip genel iktidar ideolojisini belirlediğini söylemek mümkündür. Egemen ideoloji bu üç ideolojinin birliktelik formunun farklı şekillerini temsil ederek günümüze değin gelmiştir. Egemen ideolojinin kültür ve kimliği şekillendirme meselesi ise hala tartışılmakta olan bir husustur.

Araştırmamızda ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin ilk biçimleri, ilkel dönemlerle Antik Yunan ve Roma dönemleri dikkate alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. İdeolojinin her daim iktidar malzemesi olarak zihinsel yapılanmayı sağlaması sebebiyle kültür ve kimlikle ilişkisinin olduğunu, diğer bir ifadeyle ideolojinin kültür ve kimliği belirleme noktasında işlevsel olduğunu tarihin farklı dönemlerinden çeşitli kanıtlarla araştırmamızda sunmuş olduk.

Etik Beyan

“İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisinin İlk Biçimlerine Dair Bazı Çıkarımlar” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynaklar

- Abuzar, C. (2011). Dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 144-153.
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki.
- Aktan, C.C., & Tutar, H. (2007). Bir sabit sosyal sermaye olarak kültür. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 1-11.
- Aristoteles (1987). *Poetika* (Çev. İ. Tunalı). Remzi Kitabevi.
- Aristotle. (1924). *Metaphysics* (trans. by W. D. Ross). Clarendon Press.
- Aydoğan, F. (2000). *Medya ve serbest zaman*. İstanbul: Om Yayınevi.
- Barnard, A. (2015). *Sosyal antropoloji ve insanın kökeni* (Çev. M. Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bateson, G. (1936). *Naven: A survey of the problems suggested by a composite picture of the culture of a new guinea tribe drawn from three points of view*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilgin, N. (2014). *Kimlik inşası*. İzmir: Mediform Matbaacılık.
- Colognesi, L.C. (1993). Roma egemenliği: Yurttaşlık ve kölelik (Çev.: Ö. Çelebican). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 43(1-4), 299-313.
- Çinici, A. (2006, Semptember). An architectural investigation of leisure spaces in the roman domestic context: The case of ephesus. [Thesis of Master]. ODTÜ, Ankara.
- Çolakoğlu, H. (2015). Antik Yunan ve Platon'da cinsiyet sorunu. *Atatürk İletişim Dergisi*, 223-229.

- Dalbay, R.S., & Avcı, N. (2018). Kimlik inşasına ilişkin temel yaklaşımlar ve bu yaklaşımların Türkiye'ye yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17-39.
- Davis, H. (2004). *Understanding Stuart Hall*. Sage.
- Demir, H. (2019). *Yurttaşlık düşüncesi bağlamında ulus devlet ve sorunları*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Duman, M.Z. (2012). Aile kurumu üzerine tarihsel bir okuma girişimi ve muhafazakâr ideolojinin aileye bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 19-51.
- Durkheim, E. (2011). *Dinsel hayatın ilkel biçimleri* (Çev.: F. Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Eliade, M. (2018). *Dinsel inançlar ve düşünceler Tarihi I* (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Alfa.
- Erbaş, A. (2000). Dinler tarihi araştırmaları-II. *Dinler Tarihi Derneği Yayınları II*, 269-278.
- Erdem, T. (2013). Feodaliteden sanayi toplumuna. T. Erdem (Ed.), *Feodaliteden küreselleşmeye* (s. 31-69). Lotus Yayınevi.
- Esposito, J., & Voll, J. (1998). *İslamiyet ve demokrasi* (Çev. A. Fethi). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (Çev.: B. Cezar). İstanbul: Metis.
- Gözlü, A., & Yılmazcan, D. (2017). Antik Yunan'da kölelik: Atina ve Sparta örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 117-136.
- Halifeoğlu, M. (2011). Stuart Hall: Yapı, ideoloji ve kültür. H.O. İnce (Ed.), *Günümüzde yeni siyasal yaklaşımlar eleştiriler-farklılıklar-çözüm arayışları* (s. 231-257). Doğu Batı Yayınları.
- Huberman, L. (1982). *Feodal toplumdaki yirminci yüzyıla* (Çev. M. Belge). Ankara: Dost Kitabevi.
- Kaya, A. (2013). Doğu'daki Roma'nın bizanslaştığı devir: I. Justinianos dönemi. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17-40.
- Keskin, M. (2004). Din ve toplum ilişkileri üzerine bir genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7-21.
- Kıvılcımlı, H. (1980). *Dinin Türk toplumuna etkileri*. Köxüz Dijital Yayınları.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve kültürel kimlik* (Çev. N.N. Domaniç). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Machiavelli, N. (2000). *The Prince* (trans. W. K. Marriott). Pennsylvania: Penn State University's Electronic Classics.
- Macionis, J.J. (2013). *Sosyoloji* (Çev. V. Akan). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve ütopya* (Çev. M. Okyayuz). Epos.
- Mardin, M. (1997). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Marx, K. (1998). *The German ideology*. New York: Prometheus Books.
- Marx, K., & Engels, F. (1998). *The German ideology: Including Theses on Feuerbach and introduction to the critique of political economy*. New York: Prometheus Books.
- Mazı, F. (2008). Antik çağda düşüncenin kentsel mekana yansımaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34-48.
- McLean, D.D., Hurd, A.R., & Rogers, N.B. (2008). *Recreation and leisure in modern society*. Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- Nar, M. Ş. (2019). Kültürel kimlik sorunsalı: görecelik mi, evrenselcilik mi? Yoksa uzlaşma mı? *Antropoloji*, 72-80.

- Oğuz, E. S. (2011). Toplum bilimlerinde kültür kavramı. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 123-139.
- Oskay, Ü. (1980). Popüler kültür açısından "ideoloji" kavramına ilişkin yeni yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 197-253.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans devleti tarihi* (Çev. F. Işıltan). Ankara: TTK Basımevi.
- Özdoğan, G. (2020). Stuart Hall, totem-nesnesiz kimlikler ve hayali/imgesel temsiller. *TRT Akademi*, 472-488.
- Rousseau, J.J. (2018). *Toplum sözleşmesi* (Çev. E. Cengiz). İstanbul: Olympia Yayınları.
- Sağlık, C. (2019). Emile Durkheim'in metodolojisi ve sosyolojisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 449-480.
- Sayar, M.H., Küçüksipahioğlu, B. (2010). *Roma tarihi*. İstanbul: İÜ AUZEF.
- Smith, P. (2007). *Kültürel kuram* (Çev. S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu). İstanbul: Babil Yayınları.
- Sombart, W. (2008). *Burjuva* (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Sombart, W. (1922). *Liebe, luxus und kapitalismus*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach.
- Sucu, İ. (2012). Althusser'in gözünden ideoloji ve ideolojinin bir taşıyıcısı olarak yeni medya. *Selçuk İletişim*, 30-41.
- Şahin, M.E. (2020). Kültür ve değerler. H. Beşirli ve Z. S. Tekten Aksürmeli (Ed.), *Kültür ve kimlik: Disiplinlerarası yaklaşımlar* (s. 53-69). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Taylor, E.B. (1871). *Primitive culture*. London: Library of the University of Michigan.
- Touchard, J. (1961). *Histoire des idées politiques*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Tural, S. (1990). Benlik, kimlik ve kişilik üzerine notlar. *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 28-31.
- Turner, G. (2016). *İngiliz kültürel çalışmaları* (Çev. D. Özçetin ve B. Özçetin). Ankara: Heretik.
- Yelken, R. (1999). "Aşk, lüks ve kapitalizm" etrafında Werner Sombart'tan postmodern teorilere uzanan yeni tartışma zemini. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 275-295.
- Wach, J. (1987). *Din sosyolojisine giriş* (Çev. B. İnandı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Wallace, R.A., & Wolf, A. (2018). *Çağdaş sosyoloji kuramları* (Çev.:L. Elburuz ve M. R. Ayas). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (1999). *Protestan ahlaki ve kapitalizmin ruhu* (Çev. Z. Gürata). Ankara: Ayraç.
- Williams, R. (1985). *Keywords, a vocabulary of culture and society*. New York: Oxford University Press.